

Els *Castrum doloris* en els gravats i les relacions impreses de la Catalunya borbònica de l'Antic Règim (1700-1834). Una eina per aprofundir en l'art efímer

Albert Domènech

La perpetuació de la memòria dels difunts més “honorables” de les diverses societats ha estat un dels elements claus en la mentalitat humana des de l'estratificació social. Les diverses tipologies d'enterraments en un mateix espai-temps, amb aixovars diversos –des de molt rics fins a molt humils– així ho confirmen. Aquesta diferenciació de classes socials en els rituals funeraris s'ha perpetuat fins als nostres dies com a element de poder econòmic o social, en allò que Victoria Soto Caba va anomenar “instrumento de ostentación y la proyección de un poder” (Soto 1988, 113).

El sentit de la transcendència pública diferenciada ha estat un dels motors que explica les cerimònies fúnebres que la reialesa, la noblesa i el clergat de totes les cultures han celebrat. A partir de la documentació escrita del món occidental podem iniciar amb cert aprofundiment l'estudi d'aquest fenomen històric, social, cultural, artístic, literari, antropològic, etc., a partir de les èpoques medieval i moderna. Una base d'aquest fenomen fou la participació popular precisament dels súbdits, subordinats o feligresos de qui hom es volia distanciar però que legitimaven la mateixa estratificació social i la consolidació del poder. Són il·lustratives d'aquesta relació les intencions que, a la relació de les exèquies de Ferran VII, s'expliquen; diu:

Barcelona por fin ha creditado en estos fúnebres obsequios que, si durante la vida y el gobierno del Monarca que lloramos supo darle en todos tiempos pruebas incontrastables de amor y fidelidad, respeta igualmente su cara memoria y jura sobre su sepulcro guardar los mismos sentimientos en favor de su Hija y Heredera del trono de San Fernando (Bertran, VIII).

Sobre la participació popular, que havia de ser la màxima per assegurar l'èxit de la cerimònia, Garganté ha dit, ben encertadament, que:

cal tenir en compte, però, que la major part de la informació relativa a la participació dels sectors populars a les cerimònies d'aquest tipus i al públic que hi assisteix prové de les relacions que serien textos elaborats pels organitzadors, per la qual cosa podem deduir que una cosa era la pretensió dels organitzadors de la festa –i el que declaren a posteriori– i una altra la realitat dels fets, més polifacètica i multiforme. Així mateix, estem d'acord que, malgrat la insistència a considerar les festes i celebracions barroques com a instruments de control social i propaganda, això no en garanteix l'efectivitat i la infal·libilitat. (Garganté 2011, 35-36)

Així, doncs, aquestes narracions oficials en forma de relació, ben freqüents, haurien de ser contrastades amb el que expliquen memòries i dietaris coetanis, i amb les escasses relacions alternatives i sarcàstiques que es conserven, com per exemple la dels versos a l'entorn de les festes de la consagració de l'església de Sant Miquel del Port (1755) i que circularen de mà en mà a través de còpies manuscrites, ja que no podien ser impreses per qüestions de censura.

La suposada assistència multitudinària a aquests esdeveniments depassa la justificació que afirma que la població tenia pocs grans espectacles i entreteniments de què fruir. Una vegada més, Garganté va més enllà en afirmar que:

l'assistència massiva als actes era programada mitjançant anuncis i fins i tot amb la prohibició de treballar en aquells dies o durant les hores centrals de la celebració sota pena de multes –fet que indica que potser existia alguna mena de resistència. (...) Així, l'assistència als actes públics s'havia de magnificar com a prova de la legitimitat dels principis polítics i socials de l'ordre imperant. (Garganté 2011, 36)

L'anàlisi ens serveix tant per a les celebracions i festes reials com per a les exèquies funeràries. Eren actes on es feia una distinció entre la gran part dels assistents –el poble– i una minoria privilegiada que podia accedir –per mitjà d'una invitació– a uns espais reservats (Il·lustració 20), fet que donava sentit de proximitat al poder i d'exclusivitat.

En el cas de les exèquies, però, la població tenia com a entreteniment anar a visitar els grans artefactes arquitectònics efímers que feien de cadafal o túmul i que se situaven dintre de les esglésies amb grans lluminàries, davant dels quals es duia a terme una o diverses cerimònies, a les quals no assistien. Recordem el costum antic –a les Balears encara perdura– de visitar els monuments de Setmana Santa d'església en església. De fet, un dels actes protocol·laris a què va assistir Ferran VII en la seva visita a Barcelona el 1828 va ser un recorregut pels monuments de Setmana Santa que hi havia instal·lats a les esglésies principals, tal com consta en un gravat al bac coetani (Il·lustració 21), el que ens confirma que aquests costums eren importants per a la societat del moment.

Gràcies a la impremta hom va poder fixar i divulgar el record d'allò que fins aquell moment havien estat cerimònies efímeres, dels quals només els testimonis manuscrits i la tradició oral perpetuaven la memòria, per tal que quedés constància de l'esforç –sobretot econòmic i organitzatiu– que es feia, amb una voluntat de permanència, allò que fa temps ja vam anomenar com l'*etern efímer* (Domènech). La impressió de les diverses relacions que expliquen aquestes cerimònies es popularitzaren sobretot a partir del s. XVI i arribaren a una gran propagació el s. XVIII. De fet, foren tant populars que aquests llibres o fulletons –en funció del pressupost dels comitents– s'han conservat en volums facticis que en recullen una bona col·lecció de zones geogràfiques i períodes concrets i limitats.

Del conjunt de la producció bibliogràfica a l'entorn de les cerimònies cal destacar dues tipologies principals: els sermons fúnebres, que contenien sermons proclamats normalment per eclesiàstics de prestigi, i la relació de les exèquies, on s'explica des de les decoracions del temple on se celebraren les cerimònies i la descripció de l'arquitectura efímera del cadafal fins al protocol i ritual que s'hi seguí. A vegades poden incloure, fins i tot, el repertori poètic que s'havia dedicat al difunt. Malgrat seguir unes estructures comunes més o menys estandarditzades, les relacions no sempre forneixen la mateixa quantitat d'informació, ni se centren en allò que *a posteriori* ens interessaria per poder-ne fer una bona reconstrucció perquè devien considerar que algunes dades eren evidents i no feia falta esmentar-les.

En algunes ocasions, tant les oracions fúnebres com les descripcions de les exèquies anaven acompanyades d'un gravat amb la reproducció del túmul funerari. És una llàstima que no fos més freqüent, ja que avui aquest suport visual ens és molt útil per visualitzar més exactament allò que el text ens explica. Les relacions ens aporten informació de primera mà, que cal contrastar, però, en la mesura del possible –sota la consideració que eren els poderosos qui les feien imprimir– amb tota la sèrie documental de cròniques, gasetes, correspondència privada, manuscrits memorístics, llibres de comptabilitat, etc., que esdevenen un complement imprescindible per acabar d'entendre allò que va succeir i evitar confiar només en la descripció oficial. Tot aquest material ha permès que alguns estudis actuals aprofundeixin en els aspectes més socials i les

repercussions econòmiques que tenien les festes, per poder-ne avaluar la magnitud i altres detalls, com molt bé ha demostrat Alfredo Chamarro en analitzar les entrades reials a la Barcelona moderna (Chamarro).

Per a l'estudi de les exèquies, tal com remarca Victoria Soto Caba (Soto 1991, 71-90), no podem obviar tampoc la sèrie documental de cèdules, decrets i pragmàtiques que es van fer públics per gestionar les cerimònies i tot el que se'n despenia. Els estudis recullen com es va anar normalitzant tot el que envoltava les exèquies, no només reials sinó també les d'aristòcrates i eclesiàstics. Eren decrets que intentaven posar límits al luxe i les despeses, amb la intenció que aquesta mena de cerimònies estiguessin dedicades en exclusiva a persones de la família reial. Les limitacions feien referència des del tipus de teles, domassos, sedes i colors de l'ornament, fins a les dimensions de les construccions efímeres, i regulaven aspectes com ara les lluminàries que havien d'acompanyar el túmul. Sovint, insistien en el poc decòrum que s'havia tingut en les decisions anteriorment esmentades de voler emular el luxe del sobirà. El constant afany normatiu demostra que les exèquies no reials se saltaven les instruccions sistemàticament i calia anar recordant les limitacions que s'imposaven.

En el present article intentarem fer una primera anàlisi comparativa, incompleta per raons d'espai, dels túmuls funeraris a la Catalunya borbònica durant l'Antic Règim (1700-1833) a través de les relacions i sermons fúnebres, editats amb gravats, on es representen els monuments efímers. En aquest inventari el primer que hem de tenir en compte en parlar del marc geogràfic són les limitacions que tenim a reduir-lo només a Catalunya. Malgrat que les exèquies més importants del nostre àmbit eren les barcelonines, conviuen amb d'altres fetes amb més o menys ampul·lositat, ja que segons indicacions de les autoritats s'havien de celebrar a tots els pobles d'Espanya. Així, ens consten celebracions exequials en ciutats i pobles catalans com ara Vilanova i la Geltrú, Cervera, Girona, Solsona, Vic, Seu d'Urgell, Tortosa, Tarragona, Lleida, Vilafranca del Penedès, entre d'altres, poblacions on s'imprimiren relacions o sermons.

Tenint en compte que tant els sermons com els túmuls es fonamentaven en d'altres d'anteriors, caldria establir els contactes i relacions que hi havia entre els antics regnes de la Corona d'Aragó (Catalunya, País Valencià, Mallorca o Aragó) amb els altres models peninsulars i, fins i tot, hispanoamericans, i la dependència que tenien respecte dels dos grans centres d'irradiació estètica en l'arquitectura efímera, com foren França i Itàlia –sobretot l'església de Santiago de Roma– principalment (Fagiolo 1997; 2005).

A més a més del marc geogràfic, també és oportú concretar quins són els límits temporals que hem respectat. No hi ha cap mena de dubte que aquest tipus d'arquitectura efímera correspon a una mentalitat que és característica de societats on l'estratificació social, com ja hem avançat, està molt marcada. Com diu Soto:

el punto en común de todas las Relaciones fue el gusto por la adulación y la apología hacia la autoridad incuestionable de la realeza. El surgimiento y la desaparición de esta literatura responden al papel preponderante que adquiere la monarquía desde la formación de los estados modernos hasta el resquebrajamiento de su poderío absoluto. Refleja, pues, unos acontecimientos típicos del estado absolutista: las manifestaciones del arte cortesano y, por tanto, una cultura esencialmente ceremoniosa y escenográfica. (Soto 1991, 12)

Llavors, quan podem considerar que aquesta societat estamental va canviar? A Espanya l'Antic Règim no finalitzà fins a la mort de Ferran VII i l'inici més o menys constitucionalista del regnat d'Isabel II (1833), quan el liberalisme començà a ser una opció política sòlida –malgrat tots els matisos que es puguin fer al liberalisme d'aleshores– enfront d'un absolutisme representat per l'opció carlina. Els estudis de

Jordi Roca ens permeten apreciar la complexitat del moment, i com les festes i celebracions a partir d'aleshores van començar a apropar-se a altres motivacions i cerimonials, tant per a la festa com per al dol (Roca).

Creiem que tradicionalment s'ha deixat de banda injustificadament l'inici del s. XIX dintre dels estudis de l'art efímer perquè hom considera que ja queda fora de l'estètica del barroc. Hauríem de copsar les festes fúnebres no com una qüestió d'estil i pròpies únicament del renaixement i el barroc, sinó precisament com una qüestió ideològica. És per això que, com a elements ideològics, van tenir una continuïtat temporal, malgrat que estilísticament els túmuls s'anessin adaptant al gust de cada època.

Per tot plegat, emmarquem l'article entre els anys 1700 i 1833, període que correspon a diversos regnats de la monarquia borbònica absolutista, exceptuant els breus períodes de la Guerra de Successió i el regnat de Carles d'Àustria –amb conseqüències plàstiques sobre l'arquitectura efímera, ja que Barcelona va ser la capital del regne– i el curt període del Trienni Liberal (1820-1823). Incloem el període de Ferran VII (1808-1833) perquè, malgrat la inestabilitat política i bèl·lica i la concatenació de fets històrics de grans canvis, l'hem de considerar un període de continuïtat, però de canvi profund pel que fa a les exèquies, com podrem observar. El fet de centrar-nos només en els de la monarquia borbònica ens ha fet descartar el gravat del túmul que es va dedicar a l'emperador Josep I, germà de Carles d'Àustria, i que el 1711 se li va dedicar i gravar.

D'altra banda incloem a l'article només les memòries d'exèquies de les quals s'ha conservat un gravat dels túmuls amb tècniques calcogràfiques o litogràfiques. Per aquest motiu, hem deixat de banda tant les relacions que no tenen gravat, malgrat que tinguin una molt detallada descripció de les cerimònies i el túmul –com són els casos del noble Juan Richardi (Galí) o el bisbe Josep Climent (*Breve...*)–, així com de les que només es conserva la traça original –com és el cas del túmul dedicat a Lluís XIV, rei de França i avi de Felip V (Alcolea, 132), conservat a l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (ACHB, 11.564).

Per això, considerem el present article com un tast cronològic d'aquestes manifestacions efímeres entre els anys 1700 i 1833, bo i resseguint les diverses publicacions que incorporaven gravats i que ens permeten apreciar visualment els canvis que s'havien anat produint en la confecció dels túmuls. Normalment aquests gravats il·lustren la descripció de les exèquies i del túmul, però a vegades només acompanyen l'oració fúnebre (Il·lustració 9) i fins i tot hi ha un cas en què el gravat fou venut independentment de les relacions (Il·lustració 11), com ho demostra la notícia del *Diari de Barcelona* del 31 de gener de 1793, el mateix dia de les exèquies:

Grabado. Una estampa en medio pliego de papel común, que representa el Túmulo que en las Exéquias del Excelentísimo Señor Conde de Lacy celebra hoy, en la Iglesia de San Agustín, el Real Cuerpo de Artilleria, inventado y executado por Don Pedro Pablo Montaña y grabada por Don Pasqual Moles: se vende en la casa de Francisco Ribas, Plaza de San Jaime, á media pessaeta cada una.

La venda en qüestió ens porta a reflexionar sobre en quin moment es confeccionaven els gravats i la coordinació que hi havia amb la impremta que publicava les memòries.

La comercialització dels fullets havia d'aprofitar el moment de màxima expectació per a la cerimònia i el cop emocional del dol, i per això els gravadors havien de treballar no partir del resultat final del túmul, sinó a partir del projecte realitzat pel tracista. Això explicaria que aquests gravats, fora d'alguns casos concrets fets a posteriori (Il·lustració

1 i 5), partirien de les traces, ja que el temps per gravar i fer el tiratge era molt limitat. Una de les qüestions que podem veure analitzant el quadre sinòptic dels gravats conservats (veg. l'apartat "Temps per a la celebració" de l'Annex) és que el temps que passava entre la defunció de la personalitat i la construcció del túmul i la celebració de les exèquies era breu, ja que podien transcórrer entre quinze dies i tres mesos, malgrat que el normal era un mes; molt poc per a la construcció d'un artefacte arquitectònic de grans dimensions, elaborat en fusta i decorat de dalt a baix.

Hem de tenir present que els operaris, sagristans, artesans, etc., que intervenien en els diversos muntatges estaven acostumats a la rapidesa escenogràfica i en un temps molt breu podien transformar un espai. Maria Garganté ens parla dels funerals que l'església de Sant Agustí va organitzar per homenatjar el seu fundador i benefactor, el rei Felip V, i per aquest motiu hom pensà no en la construcció d'un túmul complex, sinó en la decoració de l'església, per a la qual cosa revestiren el temple sencer de teles negres en una sola nit. Sobre aquest canvi estètic tan contundent i ràpid diuen que "causó asombro ver por la mañana tanto luto sin vestigio de gala, quando la tarde antes todo era gala sin señal de luto" (Garganté 2011, 69).

La urgència en la construcció dels túmuls, que eren unes estructures de gran complexitat amb unes dimensions que oscil·laven entre els 10 i els 20 metres¹,

van provocar que els túmuls fossin construïts amb materials de molt baixa qualitat, dissimulats mitjançant artificis òptics. Els materials podien ser fusta, cartró, teles, estuc, canyes, estopa, calcs, guix, miralls, lluminària, garlandes florals, escuts, banderes, quadres, etc., tot pintat amb simulacions de marbres, bronze i daurats que permetien fer dissenys originals i fantasiosos, i que creaven una escenografia impactant. Les diverses fonts parlen precisament de la tasca que ocupava els diversos artesans com ara fusters, dauradors, guixaires, etc., i artistes com arquitectes, tracistes, escultors i pintors. El pintor Francisco Pacheco comenta la seva intervenció per al túmul de Felip II del 1598 i afirma que l'encàrrec el feren entre quatre pintors; i afegeix que "aunque en el tiempo de cincuenta días que duro pude experimentar dos o tres modos de pintar al temple, buscando la suavidad y unido de los colores con todo eso, como todas las historia, gerográficos, y figuras fueron de un color imitando a bronze" (Pacheco, 26).

Quan Santiago Alcolea va fer la seva tesi a l'entorn de la pintura barcelonina del s. XVIII ja va trobar que

un capítulo importante en la actividad de los pintores barceloneses a lo largo de la centúria decimonovena fue su colaboración en los festejos con que se conmemoraban los momentos más destacados de la vida ciudadana (...) y que requerían como secuencia lógica el adorno de los edificios públicos y de los domicilios de poderosos personajes que, con ello, se asociaban al regocijo público y favorecían el aspecto festivo de la Ciudad. Madera, lienzo y cartón eran los materiales con que se contruían las ampulosas decoraciones levantadas rápidamente que, por breves días, transformaban el aspecto de importantes edificios de la población. (Alcolea, 128)

Aquests testimonis primaris i secundaris de la importància que va tenir l'art efímer, ens ha de fer reflexionar sobre quin era el resultat real d'aquestes construccions. Tant historiadors com testimonis de l'època coincideix en afirmar que els gravats que

¹ El càlcul de les dimensions s'ha realitzat a partir de les escales que proporcionen els gravats i tenint en compte que la mesura s'indica majoritàriament amb pams catalans, que corresponen a 20,873 cm. Els càlculs oferts en el quadre sinòptic de l'Annex, que corresponen a l'alçada i amplada dels monuments, poden tenir cert marge d'error, ja que moltes vegades la descripció del túmul no n'esmenta les dimensions i ens guiem només per l'escala que indica el gravat.

interpretaven els túmuls no són fidels a la realitat, sinó que pequen de certa idealització. Per aquest motiu, a la relació de les exèquies de Tomàs de Boxadors (Il·lustració 6) es comenta que

por mas perfecta que sea la lamina del Tumulo que acompaña esta Relacion, se ha creido necesario describir con brevedad sus partes principales, para facilitar la inteligencia de los emblemas, y de lo demas que o muy confusamente o de ningún modo puede expresar el buril (*Solemnes...*, 8).

El gravat com a element de traducció de la realitat sempre la traeix perquè utilitza el blanc i negre i falten alguns elements contextualitzadors, com ara l'emmarcament de l'espai arquitectònic d'on es construeix i les lluminàries que ajudaven a amagar i/o ressaltar els defectes i/o virtuts que la construcció pogués tenir.

Per aquest motiu és clau sortir del nostre estricte àmbit cronològic (1700-1833) i observar què va passar després d'aquest període. Com més endavant podrem veure, els monuments funeraris es varen transformar en homenatges efímers, com el que es construí a la catedral de Barcelona a les víctimes de Bilbao (*Relación...* 1837) (Il·lustració 22) de la Primera Guerra Carlina i els que s'aixecaren, molt més senzills a causa dels canvis estètics, per a la reina Maria de las Mercedes (1878) (Il·lustració 23) i Alfons XII (1885) (Il·lustració 24).

El primer monument de 1837 que volem analitzar es documenta amb una litografia, per la qual cosa pateix el mateix problema d'idealització que els anteriors gravats, i els dos següents són fotografies, però malauradament reproduïen els dissenys previs i, malgrat siguin més realistes de concepció –introduïen conceptes més volumètrics amb la incidència de la llum–, no ens permeten veure el resultat real. El que sí conservem és la fotografia del monument a la Pau de la Tercera Guerra Carlina (1876) (Il·lustració 25) en el que hi veiem el resultat final, una barreja d'estructura i escultura de fusta a la part superior i objectes diversos afegits per dotar de relleu el monument. Aquesta imatge és la clau que ens hauria de permetre entendre quin era el resultat final d'aquestes obres efímeres. Veiem que la idealització dels gravats ens apropa molt més a l'arquitectura i retaulística esculpida que ens ha arribat que al resultat que els testimonis del moment havien de veure.

Els únics exemples d'arquitectures efímeres conceptualment propers dels que encara en podem gaudir avui en dia en ús són els monuments que s'aixequen a les esglésies per la festa de l'Assumpció a Mallorca, a base d'estructures de fusta, teles i elements vegetals, com és el cas del dedicat a la Mare de Déu Morta que encara ara es munta i desmunta a Porreres cada 15 d'agost (Il·lustració 26). En aquesta fotografia a color, es poden apreciar les limitacions plàstiques que tenen les imitacions de marbrats, un element efímer a què fan referència totes les exèquies, i alhora el contrast que aporten elements decoratius com ara les plantes i altres objectes, cosa que seria molt similar al que podem observar en la fotografia de 1876. Aquesta barreja de formes, colors i materials ens dona una idea aproximada del resultat visual que devien oferir els túmuls funeraris i que ens ajuda a percebre molt més la diferència entre les traces dels gravats i el que havia de ser el resultat definitiu.

Així doncs, per poder reconstruir el resultat visual de l'arquitectura efímera, cal posar-la en relació amb les anomenades lliteres de la Mare de Déu, com la ja esmentada de Porreres, i sobretot amb la que es conserva muntada a la catedral de Girona, obra de Lluís Bonifàs i Massó (1773) (Il·lustració 27), molt més ostentosa malgrat que li falten les decoracions afegides. També caldria relacionar els túmuls amb els descomunals monuments de Setmana Santa que abans s'instal·laven a les esglésies importants, com molt bé ha estudiat Santiago Mercader en el cas de la catedral de Barcelona (1735) i que

es calcula que devia fer una alçada d'uns 15 metres, molt proper doncs a les mides dels túmuls efímers de les exèquies (Mercader).

A diferència de les lliures de la Mare de Déu o els monuments de Setmana Santa – que es guardaven per tornar-los a muntar l'any següent seguint la litúrgia anual–, en el cas dels túmuls funeraris no està clar què se'n feia un cop finalitzades les cerimònies. Poques notícies ens han arribat de si es destruïen o també es guardaven. Hi ha indicis que podrien orientar-nos sobre què es feia amb unes estructures de tan grans dimensions, que servien escassament uns dies i que comportaven una inversió d'esforços i cabals més que notable. El més segur és que quedessin desmuntades en magatzems o racons dels mateixos temples fins que es feien malbé o es reutilitzaven per a d'altres exèquies. De la reutilització en tenim indicis a través de la notícia publicada en el *Diari de Barcelona* del 2 de gener de 1773 sobre la cerimònia del funeral de cos present del Duc de Lacy, de la qual sabem que:

se vistió á S. E. con todas las insignias militares, y se colocó en el Salón grande, en un Tumulo de tres cuerpos, con los Escudos de sus Armas, todo enlutado, y formados tres Altares, para la celebración de Misas de cuerpo presente, que se dixeron ayer, y se dirán hoy y mañana hasta la hora del Entierro

És evident que un túmul de tres cossos com aquest havia de ser reciclat de funerals anteriors, ja que només havia passat un dia entre el decés i la primera missa de difunts. Era, doncs, una cerimònia d'urgència, a l'espera d'unes posteriors honres fúnebres a l'alçada de la seva categorial social i que s'esdevingueren el 21 de gener (Il·lustració 8). Aquesta notícia ens permet deduir que en molts dels funerals de *corpore presente* s'utilitzaven túmuls. Fins i tot podríem pensar que també es podrien tornar a muntar per realitzar magnífiques exèquies posteriors i que potser per aquesta raó no era oportú incloure a la relació que descriu la cerimònia una reproducció del túmul en gravat, perquè era reaprofitat i tothom ho sabia.

També sembla molt probable un reaprofitament parcial d'antigues estructures en noves construccions. Santiago Mercader, en parlar del monument de Setmana Santa a Barcelona, afirma que “com era usual, aprofiten materials anteriors –potser de la precedent obra efímera–, com vint-i-nou pilars vells i quatre bancs que han d'adobar i arreglar les esquerdes” (Mercader, 73-74). Si observem les dates dels túmuls dels quals conservem gravats, ens adonem que el lapse de temps és força espaiat i poden haver passat decennis entre les diverses construccions dels túmuls que tenim gravats. Caldria fer un recull molt exhaustiu de totes les relacions d'exèquies per poder valorar fins a quin punt l'aprofitament de materials era una pràctica habitual quan hi havia pressa. Pensem que el monument de Setmana Santa de Barcelona (1735) va trigar deu mesos en construir-se, mentre que els túmuls funeraris d'iguals dimensions es feien, de mitjana, en un mes escàs.

Una altra opció possible a tenir en compte és la venda d'aquests materials i decoracions efímeres per guarnir les cases particulars. Una curiosa notícia apareguda el 22 d'abril de 1803 al *Diari de Barcelona* ens parla de la venda de materials que serviren per a les decoracions efímeres construïdes en honor de la vinguda de Carles IV i Maria Lluïsa de Parma, que se celebrà entre els dies 11 de setembre i 4 de novembre del 1802. Sis mesos després, el diari publicà una notícia que deia que “en casa de Francisco Gotanegra, galonero, en la orilla del Rech, cerca de la Pescadería, se venden Columnas, Capiteles y Bases de las que sirvieron para el Puente del Real Palacio, á precios equitativas.” En aquest cas era una estructura descomunal (Il·lustració 29) per decorar els carrers, però tot plegat ens permet saber que una sortida a les grans estructures efímeres era una venda posterior.

La poca consideració crítica que ha tingut l'art modern a Catalunya ha pogut ser un dels motius que expliqui la raó per la qual en buidar els magatzems, golfes, etc., dels temples i edificis annexos, s'optés per la crema i destrucció de restes d'antigues estructures de túmuls o altres decoracions efímeres, sense que se'n copsés el valor històric i documental. Pensem que la rapidesa no devia ser gran amiga de la qualitat i el treball no devia ser gaire polit ni acurat. Aquesta característica, i el pas de temps que deteriora la fusta, el cartró, el guix, etc., devia empènyer a llençar un material que es considerava antiquat, brut i no aprofitable. Encara avui, si es visiten els espais poc transitats de les esglésies, com les tribunes o accessos a campanars i teulades, hom pot trobar alguna vegada parts d'antigues decoracions efímeres. Recordem restes de les que es van fer per a les santes Juliana i Semproniana (1779), obra de Joan Carles Panyó, a Santa Maria de Mataró, o del monument de Setmana Santa en forma d'arca de les Taules de la Llei que l'arquitecte Josep Vilaseca va projectar el 1876 per a l'església dels Sants Just i Pastor i que, el 2015, tanta tinta periodística va fer córrer.

La pèrdua física dels elements efímers és el que ens ha portat a valorar moltíssim la sèrie de gravats que se'n conserven, talment com les restes d'un petit naufragi anunciat. I per això hem de lamentar l'escassetat de gravats de les cerimònies, tant festives com funeràries, ja que sempre ens queda la sensació que ens hem perdut alguna cosa. A Catalunya, la manca de gravats de temàtica efímera és sagnant; Joan-Lluís Palos fa unes encertades reflexions, especialment pel que fa als s. XVI-XVII, bo i lamentant que “carecemos de ilustraciones que permitan formarnos una idea más precisa del contenido de estos festejos. Ello se debe, en gran medida, a la ausencia de una tradición de grabados en las numerosas imprentas barceloneses” (Chamarro, 11).

El cert és que la idiosincràsia del comerç de gravat a Catalunya es desenvolupà molt més vers el gravat popular de la xilografia, ja que la demanda de gravat calcogràfic (burí i aiguafort) es limitava en un principi a les portades de llibres més o menys luxosos i a petits detalls il·lustratius. Hem de tenir en compte que durant els s. XVI i XVII la mancança de gravadors catalans era tant evident –a vegades gravadors castellans itinerants feien les feines de gravador requerides– que qui gravava eren argenters, com el cas de Francesc Via el Vell (Il·lustració 30). Com que pel seu ofici ja treballaven amb el burí per gravar inscripcions i detalls decoratius als objectes de plata, acabaven fent gravats per imprimir sobre planxes metàl·liques. Això es traduïa en una manca de perícia bastant perceptible en els resultats, fet que tampoc no incentivava a multiplicar els encàrrecs de gravats, ja que acabaven sent petits –no hi havia impremtes amb un tòrcul per a impressions molt grans– i de poca qualitat. Amb tot, convé destacar alguna excepció (Il·lustració 30) que intentava emular allò que es produïa en altres centres peninsulars sense gaire èxit estètic. A partir del s. XVIII, es produeix un tomb en aquesta situació i, encara que no sigui un canvi molt espectacular, sí que hom pot percebre una dinàmica diferent, tal com s'aprecia en els gravats de túmuls de producció catalana.

L'anàlisi dels gravats de cerimònies fúnebres ens permet apreciar l'evolució tècnica del món del gravat. Durant tot el s. XVIII i inicis del s. XIX, el primer que observem és que no hi ha gravats xilogràfics, sinó fets amb les tècniques calcogràfiques (burí i aiguafort). Posteriorment, es va consolidar la tècnica de la litografia, molt més ràpida d'impressió i econòmica d'execució, després d'agres discussions sobre l'exclusivitat d'ús del nou mètode que s'allargà fins a 1823 (Subirana 1991).

El quadre sinòptic amb tots els gravats d'època borbònica ens mostra que la producció local començava a utilitzar grans planxes de coure, no usuals a Catalunya fins llavors, amb unes dimensions a l'entorn de 50 x 30 cm. Això demostraria que la impremta catalana s'estava normalitzant pel que fa al nivell d'il·lustracions

calcogràfiques. Malgrat tot, quan es volien fer obres de més qualitat i espectacularitat encara s'encarregaven a París o Brussel·les, menystenint en certa manera els artistes catalans. Així doncs, cròniques com les d'Ubilla i *Màscara...*, que integren festivitats efímeres, compten amb gravats que foren executats a Brussel·les i París, respectivament, a partir de dibuixos realitzats a Espanya; tenen unes dimensions al voltant dels 60 x 50 cm., només una mica per sobre dels gravats dels túmuls catalans.

Les reproduccions dels túmuls amb gravats de grans dimensions, però, només es realitzaren fins a les darreries del s. XVIII, amb el de Carles III (II·lustració 7) com a culminació. A partir d'aquest moment, les dimensions es reduïren dràsticament, potser a causa del fet que les personalitats difuntes ja no eren ni reis ni reines, ja que la història dels Borbons passà a ser molt convulsa i les circumstàncies no eren les més adients per a grans honres fúnebres. La reducció de les dimensions dels gravats és encara més evident a l'inici de l'ús de la tècnica (II·lustracions 14-18), ja que les pedres litogràfiques que són la base del gravat eren més petites a l'inici de la implantació d'aquest revolucionari sistema d'impressió. Només les darreres exèquies de Ferran VII (II·lustració 19), sense aconseguir-ho, intenten tenir les dimensions dels gravats del s. XVIII.

L'altre element que es pot observar és l'augment de relacions que s'imprimiren per la mort de la Reina Maria Josepa Amàlia (1829) i Ferran VII (1833). Sens dubte, aquest fenomen fou degut tant a la seva presència a Catalunya (*Relación...* 1828), on passaren una llarga estada (II·lustració 21) que aprofitaren per visitar diverses poblacions (García Portugués 2012), com al fet que la nova tècnica de gravat abaratia costos i era molt més ràpid d'impressió. Gràcies a això les diverses associacions que realitzaren exèquies pogueren fer imprimir un record d'aquests modestos túmuls. És curiós constatar, encara que sigui al marge del període cronològic que ens hem marcat, com en les darreres exèquies reials que se celebraren a Barcelona per a Maria de les Mercedes (1878) (II·lustració 23) i Alfons XII (1885) (II·lustració 24), amb relació publicada amb uns túmuls més modestos que els del s. XVIII-XIX, s'utilitzaren fotografies d'albúmina, enganxades a la publicació dels sermons fúnebres.

Més enllà dels aspectes tècnics, els gravats contenen la representació gràfica dels monuments efímers que s'aixecaven per a les exèquies. A partir d'aquesta visualització, podem copsar una evolució de l'arquitectura barroca i neoclàssica catalana molt interessant, malgrat que hem de fugir de maximalismes. En primer lloc, aquestes obres eren dissenyades amb molt poc temps, fet que creiem que no permetia molta reflexió al tracista, de qui no sempre es coneix el nom, ja que no figura en les relacions, i que havia de treballar sota molta pressió. A més a més, aquests túmuls es realitzaven sempre sota la influència d'anteriors relacions, tant locals com estrangeres (parisenques i romanes, principalment), que marcaven les pautes de les innovacions. Les descripcions que s'hi fan deixen entreveure certes polèmiques pels canvis d'estils, com per exemple en les relacions de les exèquies de Carles III (II·lustració 7), on s'avisava que la seva arquitectura era "de orden compuesto y de tal gusto que unía la sobriedad antigua con el gusto y brillantez moderna" (*Pompa...*, 20).

Si en aquesta relació de gravats borbònics hem inclòs el corresponent a Carles II (II·lustració 1) és perquè tècnicament es realitzà en època del regnat de Felip V i perquè ens permetrà veure el trencament que suposà la nova monarquia respecte els antics túmuls austriacistes de torre esglaonada. Aquesta estètica, però, no desapareixerà del tot, ja que en el túmul de Tomàs Ripoll (II·lustració 3) encara s'hi arrossega aquesta estructura, malgrat quedi una mica més dissimulada. De fet, l'arquitectura borbònica, com ha estat estudiat àmpliament, incorporà el classicisme francès formal que permeté que la transició vers el neoclassicisme fos progressiu, sense canvis sobtats. Fou sobretot

a partir del cenotafi de Tomàs de Boxadors (Il·lustració 6) que s'inicià el canvi cap a un purisme formal que portà al neoclassicisme de la mà de Salvador Gurri, el mateix que estigué implicat en la decoració neoclàssica de la Capella de sant Miquel de Santa Maria del Pi de Barcelona. El debat sobre les filiacions estilístiques dels túmuls del s. XVIII és complexa i requeriria una comparació exhaustiva entre els túmuls mateixos i els retaules contemporanis que la limitada amplitud d'aquest treball no permet. Sobre aquest tema pot obrir una bona via el llibre dedicat a Josep Barnova de Francesc Miralpeix i Gabriel Martín que, a punt de lliurar aquest article, ha vist la llum i que només he pogut consultar per sobre; de ben segur aporta moltes dades i dates comparatives (Miralpeix-Martin). També pot aportar dades sobre la qüestió la recent troballa del llibre de passanties del gremi de fusters que conté part de les proves dels exàmens entre els anys 1778 i el 1825.

Alguns estudis fets fins ara s'han dedicat a l'anàlisi d'edificis que comparteixen fórmules combinatòries d'una estètica plenament barroca amb un neoclassicisme incipient (Garganté 2002). Aquesta estètica mixtificada es va veure reflectida partir del darrer terç del s. XVIII en la construcció dels túmuls i s'hi observa una clara preferència per elements clàssics més puristes i la incorporació d'elements decoratius com ara obeliscs, piràmides i columnes de gust neoclàssic, que és el que finalment es va acabar imposant com a model estètic funerari.

L'esperit neoclàssic que finalment acabà triomfant és precisament el que adopten una sèrie de monuments que, seguint les tesis de Jordi Roca, anomenarem exèquies cíviques (Roca). La Guerra del Francès (1808-1815), amb una complexa evolució amb nombrosíssims enfrontaments polítics i militars, creà una mística i propicià una sèrie d'herois que havien de ser homenatjats. Els homenatges es convertiren en unes exèquies en memòria dels herois que havien perdut la vida defensant la pàtria contra l'invasor. El cas dels vuit màrtirs de Barcelona (Il·lustració 10) i el de Mariano Álvarez Castro, l'heroi dels *Sitios* de Girona (Il·lustracions 11-12) són il·lustratius d'aquestes noves exèquies, amb les restes dels difunts presents. Hem de tenir en compte que les exèquies es feien sense el difunt al davant i només una sarcòfag simbòlic buit. L'adopció de models a semblança dels túmuls reials i aristocràtics comportà una certa democratització social d'unes fórmules abans només reservades per a personatges destacats. Les fórmules plenament neoclàssiques per a aquests monuments cívics s'adaptaven perfectament a l'àmbit ideològic d'aquest corrent artístic i cultural que havia trencat amb l'Antic Règim per abraçar el liberalisme polític. Per aquest motiu és molt interessant veure com en una monarquia absolutista com la de Ferran VII s'homenatgen persones no nobles com si fossin aristòcrates, el que vol dir que a Espanya alguna cosa de l'Antic Règim s'estava trencant, a tots els nivells.

El Trienni Liberal (1820-1823), que acabà imposant la Constitució de Cadis, també volgué homenatjar els seus màrtirs a mans de la barbàrie absolutista del mateix Ferran VII. Per això el túmul funerari dedicat a Luís Lacy, militar heroi de la Guerra del Francès afusellat per l'exèrcit espanyol després d'un pronunciament fracassat, és significatiu dels canvis que s'estaven produint a nivell artístic, ja que presenta una tipologia de templet bramantià del més clàssic que s'ha fet mai. La previsió de dedicar-li una tomba monumental per tal de retre-li honors com a defensor constitucional s'acabà amb la fi del període liberal i la restauració absolutista, de manera que l'heroi no va arribar a tenir cap mena de monument.

Els nous túmuls cívics van tenir una continuïtat estètica amb les exèquies de la Reina Maria Josefa Amàlia (1829), dels quals conservem reproduccions litografiades de tres exemples diferents però estèticament molt propers. Sobta com aquestes coincidències estilístiques corresponen a l'estètica que Antonio Ginesi va aplicar a

l'entrada del Cementiri del Poble Nou (1816-1819) (Il·lustració 31) i que tanta polèmica va despertar a l'època amb el purista arquitecte neoclàssic Antoni Cellers com a màxim adversari. L'ús d'elements provinents de l'antic Egipte i Mesopotàmia (piràmide, obelisc, sol amb ales, etc.) es convertiren en tòpics mortuoris a partir d'aquest moment i per això es produí la polèmica, en considerar que s'allunyava massa de l'estètica ordenada de l'art clàssic.

L'altre tema a partir del qual podríem treure conclusions interessants amb aquesta comparativa, que és realment un tast de tot el conjunt de relacions, és la llengua en què estan redactades. Totes les relacions foren escrites en castellà, perquè hom considerava que així tindrien més divulgació i perquè eren obres adreçades al poder i també a la venda fora de l'àmbit català. La *Gaceta de Madrid* del 25 de març de 1817 anunciava la venda, a la llibreria d'Higuera de Madrid, del sermó conjuntament amb el gravat (Il·lustració 11) que Albert Pujol va predicar a Santa Maria del Mar de Barcelona en honor de Mariano Álvarez Castro (Pujol). La mateixa *Gaceta de Madrid* de l'11 de març del 1820 encara tenia a la venda la mateixa estampa a un preu de 4 rals i la relació de la pompa i l'oració fúnebre a 3 rals. Aquestes notícies ens mostren com aquest tipus de publicacions tenien el seu públic i com la seva distribució anava més enllà de l'àmbit local, fet que contribuïa al fet que les formulacions estètiques dels túmuls s'escampessin arreu. Segurament per aquesta raó, per escriure les relacions i els sermons el català fou deixat de banda per adoptar el castellà.

Més enllà de l'idioma utilitzat per temes comercials, culturals, usos i costums i per imposició legal en època borbònica –que és la que estudiem–, convindria poder fer un estudi dels sermons funeraris i els llocs comuns. De la mateixa manera que els gravats difonien una estètica que influïa en túmuls posteriors, els sermons fúnebres també s'influenciaven els uns als altres. Hem d'entendre'ls com un gènere literari que comptava amb molts afeccionats, fet que explicaria, com ja hem comentat, la gran quantitat de volums facticis que encara es troben i que contenen reculls de diverses oracions fúnebres. A més de les pròpies oracions fúnebres, es venien una sèrie de reculls funeraris impresos com a llibre, entre els quals destaquen el del francès Jacques-Bénigne Bossuet (1627-1704), bisbe de Meaux, que es distribuï durant el s. XVIII en francès i al s. XIX en castellà, o obres com els *Sermones fúnebres de varones sobresalientes en virtud* de Fr. Diego Josef de Cadiz, entre d'altres. És un gènere literari caracteritzat per la hipèrbole d'exaltació del difunt fins a extrems molt sovint inversemblants. Malgrat això, a l'època del barroc va tenir la seva audiència i seguiment, en ser considerats els seus autors com a persones virtuoses en eloqüència.

Més enllà de l'estudi dels textos dels sermons fúnebres, s'hauria de fer un estudi de les plaques i inscripcions que acompanyaven els túmuls per recordar, tant als que assistien a la cerimònia com als curiosos que visitaven el túmul, els títols, càrrecs i honors que havia ostentat en vida el difunt, així com les seves virtuts, entre altres dades i dates considerades rellevants. El quadre sinòptic ens aporta un coneixement sobre l'idioma utilitzat en aquestes inscripcions, que ens permet constatar que la llengua utilitzada sistemàticament per als túmuls era el llatí durant tot el s. XVIII i fins el 1816, quan va començar a utilitzar-se el castellà –en un primer moment alternat amb el llatí–; finalment, s'imposà el castellà de manera exclusiva, com s'aprecia en els túmuls de Maria Josefa Amàlia (1829) i Ferran VII (1833).

Un altre element d'estudi de les cerimònies fúnebres en què es podria aprofundir són tota la sèrie d'elements literaris –poesies, emblemes, jeroglífics, acròstics, etc. (Il·lustracions 32 i 33) i altres formes que les avantguardes literàries van anomenar *paraules en llibertat*– que guarnien tant el túmul com la decoració de teles que podien cobrir les parts més importants de l'edifici i que podien correspondre a certàmens

literaris organitzats per a l'ocasió. Moltes d'aquestes obres ens han arribat precisament incorporades dintre de les mateixes relacions, malgrat que malauradament les que els inclouen siguin una minoria. Aquests estudis servrien per veure la diversitat de llengües que s'hi utilitzaven, ja que si en la majoria de casos eren el llatí i el castellà preponderantment, en altres ocasions fins i tot hom utilitzava també el català o el grec clàssic o, fins i tot alguna vegada, l'hebreu.

Malgrat que cada vegada hi ha més estudis a l'entorn de l'arquitectura, decoració i escenografia efímera, i que l'anàlisi es fa des de diversos camps –i per això és possible trobar des d'interpretacions sociològiques i antropològiques, fins a culturals, artístiques, literàries i, sobretot, quant a les relacions del poder amb els súbdits–, el camp per aprofundir encara és molt ampli pels múltiples vessants que pot tenir la recerca. El fet que sigui un tipus d'art efímer, que en essència fos pensat i dissenyat per a un ús durant un període de temps molt breu, que no ha sobreviscut i que només coneixem a través de narracions distorsionades per la hipèrbole o per gravats de què ens podem refiar només de manera molt limitada, suposa un problema que esdevé un repte, que resulta atractiu per tot allò que el faria semblant a la recerca de les restes d'un naufragi.

En aquest treball ens hem proposat localitzar, creiem que de manera exhaustiva malgrat no es pugui descartar cap nova incorporació, totes les relacions d'exèquies fúnebres que duguessin incorporat un gravat, d'època borbònica, dintre del període que historiogràficament podem anomenar de l'Antic Règim. Aquest tast ens permet veure l'evolució tipològica d'unes estructures de grans dimensions i hem intentat apropar-nos al més exactament possible a l'aspecte físic que en realitat degueren tenir, remarcant els colors i els elements no artístics –és a dir al marge dels arquitectònics, escultòrics o pictòrics–, que en podrien haver alterat de manera notable l'aspecte definitiu. En aquest cas hem de tenir en compte les teles, espelmes –una de les parts més significatives i que les dades econòmiques parlen de gran despesa en cera-, vegetals, gerros, etc.

La transformació de l'espai sagrat per al dol incloïa tots els elements que hem esmentat –que podríem englobar en el món de l'objecte i la paraula escrita i dita, però que fou també cantada i acompanyada de so d'instruments. Un bon exemple de com es transformava l'espai en un sentit ampli, i no només el lloc concret del túmul, són les exèquies que se celebraren arran de la mort de la reina Maria Amàlia de Saxònia i que coneixem molt bé gràcies als cinc gravats calcogràfics de Francesc Boix –amb l'excel·lent planta del túmul (Il·lustració 34) i les 27 xilografies que representen els emblemes que decoraren la catedral de Barcelona. A més de les descripcions que se'n fan i dels gravats que ens han arribat, conservem afortunadament les *Vesperes pro defuntis* que va compondre Josep Pujol, mestre de la Capella de la Catedral, especialment per a aquestes exèquies. La relació que se n'ocupa ens diu que,

encendido ya el Pantheon, y toda la Iglesia, comenzó la Capilla las Visperas, que puso para el dia en nueva solfa el Licenciado Joseph Pujól su Maestro, con tan solemnes, y pateticos compases, que se dilató este fúnebre y solemnisimo acto hasta lo ultimo de la tarde (*Reales...*, 34).

Al llarg de l'article, doncs, hem intentat que es pogués copsar en cert detall com eren els túmuls efímers, autèntics *Castrum doloris* que intentaven crear l'espectador un estat d'ànim somogut en què tots els sentits fossin estimulats per arribar a un cert estat d'èxtasi, empàtic amb el dolor per la mort d'un personatge rellevant.

Obres citades

- Alcolea, Santiago. “La pintura en Barcelona durante el siglo XVIII.” *Anales y Boletín de los Museos de Arte de Barcelona XIV-XV* (1959-62).
- Bertran i Ros, Felip. *Elogio fúnebre que en los sufragios que ofreció á Dios la Escma. Ciudad de Barcelona Por el alma del Rey Ntro. Señor D. Fernando VII En la Santa Iglesia de la misma el dia 23 de Diciembre de 1833 dijo...* Barcelona: Joan Francesc Piferrer, 1834.
- Bonet Correa, Antonio. *Fiesta, poder y arquitectura*. Madrid: Akal/Arte y Estética, 1990.
- . “La arquitectura efímera del Barroco en España.” *Norba. Revista de arte* 13 (1993): 23-70.
- Breve relacion de las Exequias que por el alma del Ilmo. Señor D. Josef Climent celebró su amante Familia en el convento de Predicadores de Barcelona en los días 19 y 20, de Diciembre de 1781 (...)* Barcelona: Bernat Pla, 1781.
- Cádiz, Fr. Diego Josef de. *Sermones fúnebres de varones sobresalientes en virtud*. Madrid: Pacheco, 1796.
- Cuesta García de Leonardo, Mª José. *Fiesta y arquitectura efímera en la Granada del siglo XVIII*. Granada: Diputación Provincial de Granada/Universidad de Granada, 1995
- Chamarro Esteban, Alfredo. *Barcelona y el Rey. Las visitas reales de Fernando el Católico a Felipe V*. Barcelona: Ediciones la Tempestad, 2017
- Corrales Burjalés, Laura. “Les exèquies a Álvarez de Castro: túmuls, estampes i epitafis en honor del Governador Militar.” *Annals de l’Institut d’Estudis Gironins* LI (2010): 189-210.
- Galí, Fr. Francesc. *Luctuosas endechas y nenias doloridas (...)* *Se colocaron en el levantado Tumulo que en la insigne Parrochial de Santa Maria del Mar, de esta Corte de Barcelona, se erigió a las beneméritas cenizas de don Juan Richardi, general de Batalla (...)*. Barcelona: Francesc Guasch, 1709.
- Domènech i Alberdi, Albert. “L’Etern efímer. Festa i dol a través dels gravats del s. XVI al XIX.” A Albert Martí Palau ed. *El Eterno efímero. Grabados y dibujos conmemorativos del siglo XVI al XIX*. Barcelona: Palau Antiguitats, 2009.
- Del Río Barredo, María. *Madrid Urbs Regia. La capital cerimonial de la Monarquía Católica*. Madrid: Marcial Pons, 2000.
- García Portugués, Esther. “Cambios y pervivencias en los túmulos de nobles y militares en la Cataluña del siglo XVIII.” *Pedralbes* 18 (1998): 371-380.
- . “La imatge de Ferran VII a Sabadell i Terrassa.” *EMBLECAT. Revista de l’Associació Catalana d’Estudis d’Emblemàtica* 1 (2012): 21-30.
- Fagiolo dell’Arco, Maurizio. *La festa barocca. Corpus delle feste a Roma/1*. Roma: Edizioni De Luca, 1997.
- . *Corpus delle Feste a Roma/2. Il Settecento e l’Ottocento*. Firenze: De Luca Editori d’Arte, 2005.
- Fiestas y simulacro*. Málaga: Junta de Andalucía/Consejería de Cultura, 2007.
- Garganté Llanes, Maria. “La Universidad de Cervera y su influencia: barroco, academicismo y tradición local.” A *Correspondencia e integració de las artes. 14º Congreso Nacional de Historia del Arte*. Malaga: Universidad de Málaga, 2002. 179-190.
- . *Festa, arquitectura i devoció a la Catalunya del Barroc*. Barcelona: Publicacions de l’Abadia de Montserrat, 2011.
- . “El nou altar major de la basílica dels Sants Màrtirs Just i Pastor en la tradició del

- retaula-baldaquí a Catalunya. Entre el darrer barroc i el neoclassicisme.” A *II Jornades de Basíliques Històriques de Barcelona*. Barcelona: 2018 [En premsa].
- González Román, Carmen. “El artista escenógrafo: una especialidad no reconocida en la Edad Moderna.” A *Correspondencia e integración de las artes. 14º Congreso Nacional de Historia del Arte*. Málaga: Universidad de Málaga, 2002. 179-190.
- Máscara Real Executada por los Colegios y Gremios de la Ciudad de Barcelona para Festejar el Arribo de Nuestros Augustos Soberanos Don Carlos III y Doña María Amalia de Saxonia con el Real Príncipe e Infantes*. Barcelona: Tomàs Piferrer, 1764.
- Mercader Saavedra, Santiago. *Els monuments de Setmana Santa de la catedral de Barcelona*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2015.
- Miralpeix, Francesc; Martín, Gabriel. *Del taller a l'escola de dibuix. Josep Barnova Viñals i el Llibre de Comptes de totes las feynas que tinch ajustadas (1773-1816)*. Girona: Diputació de Girona, 2018.
- Ortiz, José A. “Les exèquies del bisbe Eustaquio de Azara i Perera.” *EMBLECAT. Revista de l'Associació Catalana d'Estudis d'Emblemàtica. Art i Societat* 1 (2012): 15-20.
- . “Metodología para el estudio de una muerte: las exequias de Carles II en un contexto de cambio dinástico.” En Jorge García & Sònia Boadas eds. *Las relaciones de sucesos en los cambios políticos y sociales de la Europa moderna*. Barcelona: Universidad de Barcelona, 2015a. 211-218.
- . *Art, devoció i ritual funeraris a la Catalunya moderna* [Tesi doctoral]. Barcelona: Universitat de Barcelona, 2015b.
- Pacheco, Francisco. *Arte de la pintura*. Francisco J. Sánchez Cantón ed. Madrid: Instituto de Valencia de don Juan, 1956.
- Pujol, Alberto. *Discurso que en la pompa fúnebre efectuada por decreto de S.M. en la Ciudad de Barcelona, a la digna memòria del Excmo. Señor Don Mariano Álvarez Castro, governador que fue de la plaza de Gerona, el día 26 de Octubre de 1816 en la Iglesia de Santa Maria del Mar*. Barcelona: Impremta Garriga i Aguasvivas, 1816.
- Pompa fúnebre y solemnes exequias que la Real Junta Particular y Consulado de Comercio del Principado de Cataluña consagró a la memoria de su Amado Rey y Singular Bienhechor el Sr. Don Carlos Tercero (que está en Gloria) el dia 15 de enero de 1789*. Barcelona: Francesc Surià i Burgada, 1789.
- Reales exequias que a su Augusta Soberana Dª Maria Amalia de Saxonia Reina de España consagró el rendido amor, y gratitud de la mui ilustre Ciudad de Barcelona En los días 23, y 24 de Abril de 1761*. Barcelona: Maria Teresa Vendrell i Teixidó, 1761.
- Relacion de la entrada de los Reyes Nuestros Señores en la Ciudad de Barcelona la mañana del 4 de diciembre de 1827, y de los demás festejos públicos, que tributó á SS. MM. la Junta de Reales Obsequios, en nombre y representación de dicha ciudad*. Barcelona: Vidua d'Agustí, 1828
- Relacion de las Solemnes y Patrioticas Ecsequias con que la Ciudad de Barcelona honró en 5 de febrero de 1837, la memoria de los que fallecieron para defener y salvar a la Inmortal Bilbao*. Barcelona: Gaspar, 1837
- Roca Vernet, Jordi. “Las fiestas cívicas del Trienio Progresista (1840-1843): progresistas enfrentados y desafío a la Regencia.” *Historia Contemporánea* 56 (2018): 7-45.
- Solemnes exequias, que a su amado hijo y protector el Eminentísimo Señor Cardenal Presbitero D. Fr. Juan Thomas de Boxadors consagró el Convento de*

- Predicadores de Santa Catalina* (...). Barcelona: Bernat Pla, 1781.
- Soto Caba, Victoria. "Teatro y Ceremonia: algunos apuntes sobre las exequias barrocas." *Revista de la Facultad de Geografía e Historia* 2 (1988): 111-138.
- . "El peso de la tradición. Los arquitectos y la elaboración de los catafalcos cortesanos en la primera mitad del siglo XVIII." *Arte en las Cortes Europeas del siglo XVIII*. Madrid. Congreso Madrid-Aranjuez, 27-29 de Abril de 1987. Madrid: Comunidad de Madrid, 1989. 713-718
- . *Catafalcos reales del Barroco Español*. Madrid: Universidad Nacional de Educación a Distancia, 1991.
- Subirana Rebull, Rosa Maria. *Pascual Pere Moles i Coronas*. Barcelona: Biblioteca de Catalunya, 1990.
- . *Els orígens de la litografia a Catalunya: 1815-1825*. Barcelona: Biblioteca de Catalunya, 1991.
- Sureda, Joan; Freixas Pere dir. *L'època dels genis. Renaixement i Barroc*. Girona: Ajuntament de Girona / Ajuntament de Barcelona, 1988.
- Tozzi, Simonetta. *Feste Barocche per inciso. Imagini della festa a Roma nelle stampe del Seicento*. Roma: Artemide, 2015.
- Triadó i Tur, Joan-Ramon. *Història de l'Art Català. Vol. 4. L'època del Barroc, s. XVII-XVIII*. Barcelona: Ed. 62, 1984.
- . "La festa i les manifestacions efímeres a la Catalunya del segle XVIII. Proposta d'estudi i d'anàlisi." A *Miscel·lània en homenatge a Joan Ainaud de Lasarte*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999. 135-142
- Ubilla, Antonio. *Succession de el rey D. Phelipe V, nuestro Señor, en la Corona de España: diario de sus viajes desde Versalles a Madrid: el que executó para su feliz casamiento; jornada a Napoles, a Milan, y a su Exercito; sucesos de la campaña, y su vuelta a Madrid*. Madrid: Juan García Infanzón, 1704
- Vallgera Fuster, Anna. *El mercat artístic a Barcelona (1770-1808). Producció, consum i comerç d'art* [Tesi doctoral]. Barcelona: Universitat de Barcelona, 2015.

Annex I. Il·lustracions

RELACIONS D'EXÈQUIES D'ÈPOCA BORBÒNICA CATALANES AMB GRAVAT

1701

ROCABERTÍ, JOSEP. *Lagrimas amantes de la excelentissima ciudad de Barcelona, con que agradecida a las reales finezas y beneficios, demuestra su amor y su dolor en las magnificas exequias que celebrò á las amadas y venerables memorias de su difunto Rey y Señor D. Carlos II ... descrivelas ... el Padre Joseph Rocaberti de la Compañia de Jesus ... salen a luz publica siendo sus ... concellerses, el Doctor Joseph Company ... [et. al].* Barcelona Joan Pau Martí, per Francesc Barnola, 1701

1746

LARRAZ, BLAS. *Relacion que hace el claustro de la Real y Pontificia Universidad de Cervera a la S.C.R. magestad de el rey nuestro señor don Fernando Sexto, que Dios guarde, de las reales exequias, que el dia 8. de octubre de 1746 consagró a la eterna memoria de su muy amado rey, y fundador don Phelipe Quinto, que de Dios goza.* Cervera, Manuel Ibarra, 1746

1748

Breve y descriptiva relación de las solemnes exequias, que la religiosa comunidad del convento de Santa Cathalina virgen, y mártir de Barcelona, conegó a la venerable memoria del mas Ilustre Hijo, y amado Padre el Reverendissimo Fr. Thomas Ripoll. Barcelona, Juan Jolis, 1748.

1755

MERCADER, JOSEP. *Oracion fúnebre, que en las exequias dedicades por la Real Academia de Buenas Letras de la Ciudad de Barcelona (...) a la memòria de su presidente el excelentissimo señor Conde de Perelada (...).* Barcelona, Francesc Surià (1756)

1781

FAGES, BONAVENTURA. *Solemnes exequias que a su amado hijo y protector ... Cardenal Presbitero D. Fr. Juan Thomas de Boxadors consagró el Convento de Predicadores de Santa Cathalina Virgen y martir de la ciudad de Barcelona en los dias 2 y 3 de abril de 1781.* Barcelona, Bernat Pla, 1781

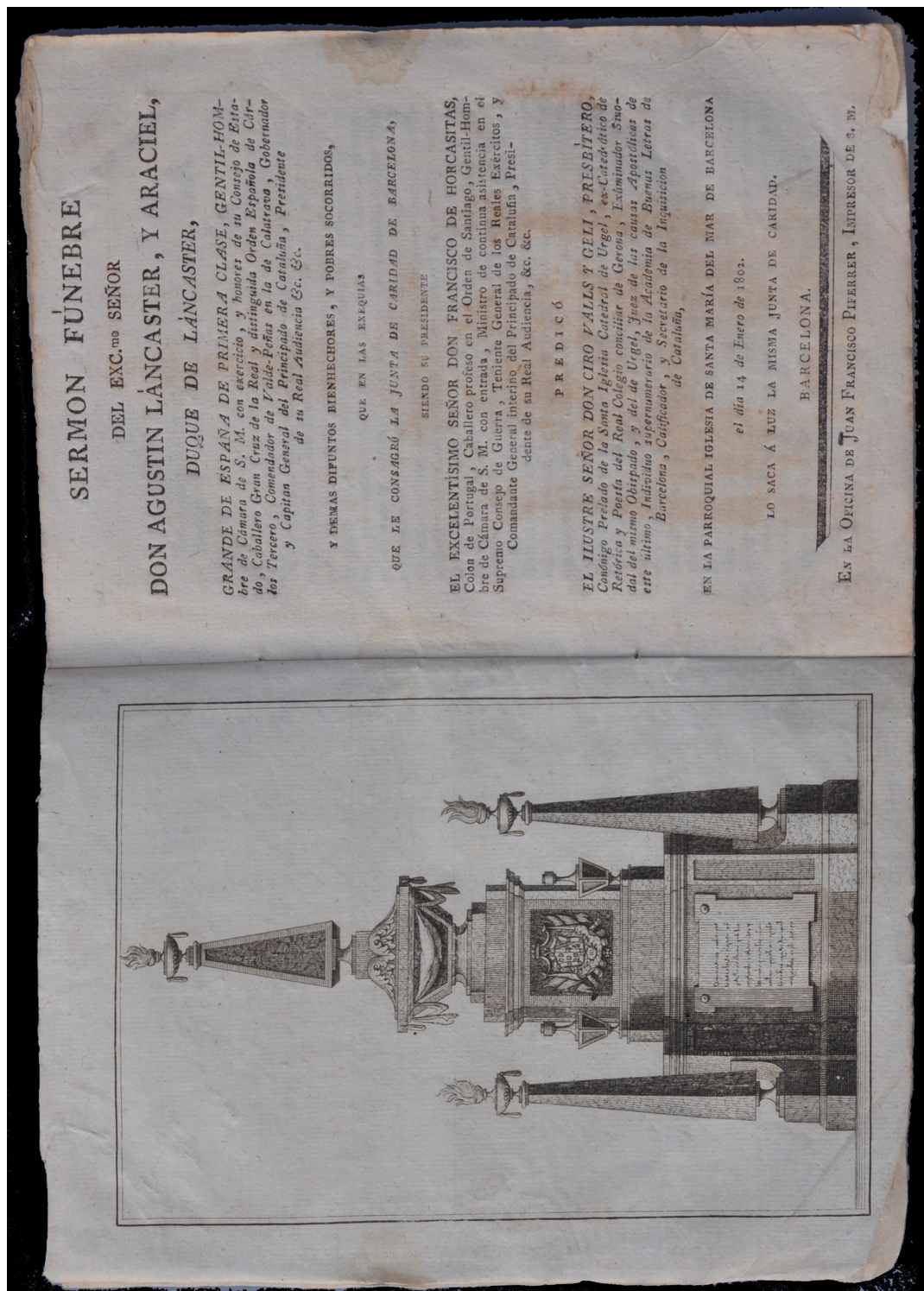
1789

Pompa fúnebre y solemnes exequias, que la Real Junta Particular y Consulado de Comercio del Principado de Cataluña consagró a la memòria de (...) Carlos Tercero (...). Barcelona, Francesc Surià i Burgada, 1789

1793

Gravat venut independentment del sermó fúnebre a VIDAL, ALBERT. *Oración fúnebre que en las exequias celebradas en la iglesia de san Agustín, à expensas de los oficiales del Real Cuerpo de Artillería del Departamento de Barcelona en memoria de su comandante General ... Francisco Antonio de Lacy, conde de Lacy ... / dixo el día 31 de enero de 1793.* Tarragona, Pere Canals (1793)

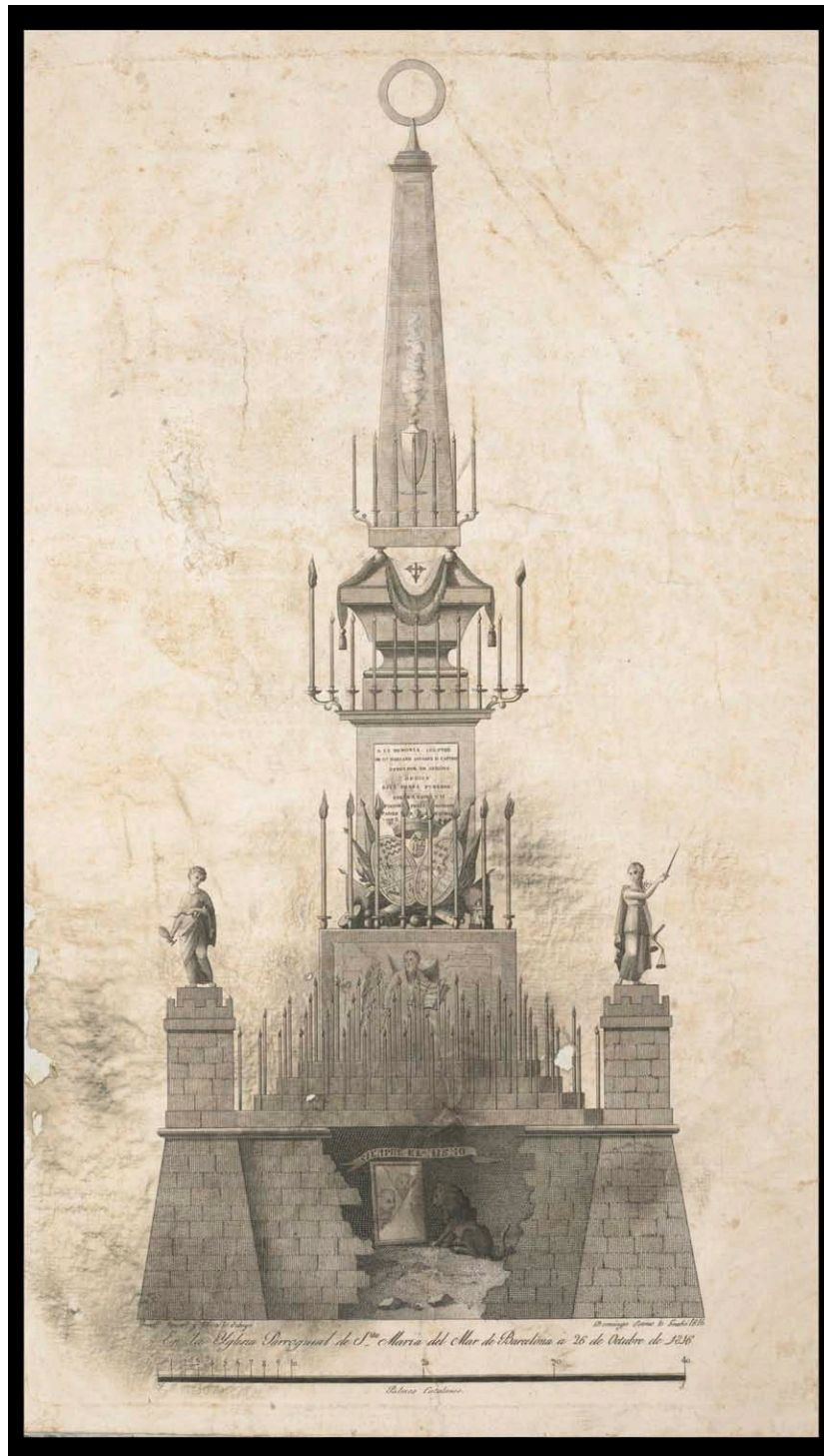
1802

VALLS I GELI, CIR. *Sermon fúnebre del Excmo. Señor Don Agustín Láncaster, y Araciél, Duque de Láncaster, (...) y demas difuntos bienhechores, y pobres socorridos, que en las exequias que le consagró la Junta de Caridad de Barcelona (...).* Barcelona, Oficina de Joan Francesc Piferrer, 1802

1815

Relacion de las pomposas exequias que la Ciudad de Barcelona consagró en los dias 14, 15, 16, 17, 18, 19 y 20 de octubre del año 1815 a la memoria de las ocho víctimas sacrificadas en dicha Ciudad por el gobierno intruso en los dias 8 y 27 de junio de 1809. Barcelona, Joan Ignasi Jordi, 1815

1816

SATUÉ, FRANCESC. *Relación que en la pompa fúnebre que en virtud de Real Orden de S.M. se ha efectuado en esta capital, á los restos del Excmo. Sr. D. Mariano Alvarez de Castro.* Barcelona, Oficina de Garriga i Aguavivas, 1816

1816

Relación de lo que Gerona agradecida a su dignísimo gobernador que feu, Don Mariano Alvarez, hizo en el tránsito de sus apreciables Restos por ella del Castillo de S. Fernando de Figueras (...). Girona, Vicent Oliva, (1816)

1820

Relación de la pompa fúnebre con que en el mes de Julio de 1820, y en virtud de Real Aprobación se celebraron en esta capital la Triunfales Exequias al Cadaver del Esc.mo. Sa. Don Luis Lacy. Capitan General de los Egercitos (...) Redactada por disposición de la Junta Patriotico en Honor del esclarecido Ciudadano Lacy. Barcelona, Joan Dorca, (1820)

1829

DE LOS DOLORES, MANEL. *Oración fúnebre que en las ecsequias funerales celebrades por disposicion de la Real Junta de Comercio de Cataluña (...) en sufragio de la Señora Dª Maria Josefa Amalia (...).* Barcelona, Vidua d'Agustí Roca, 1829

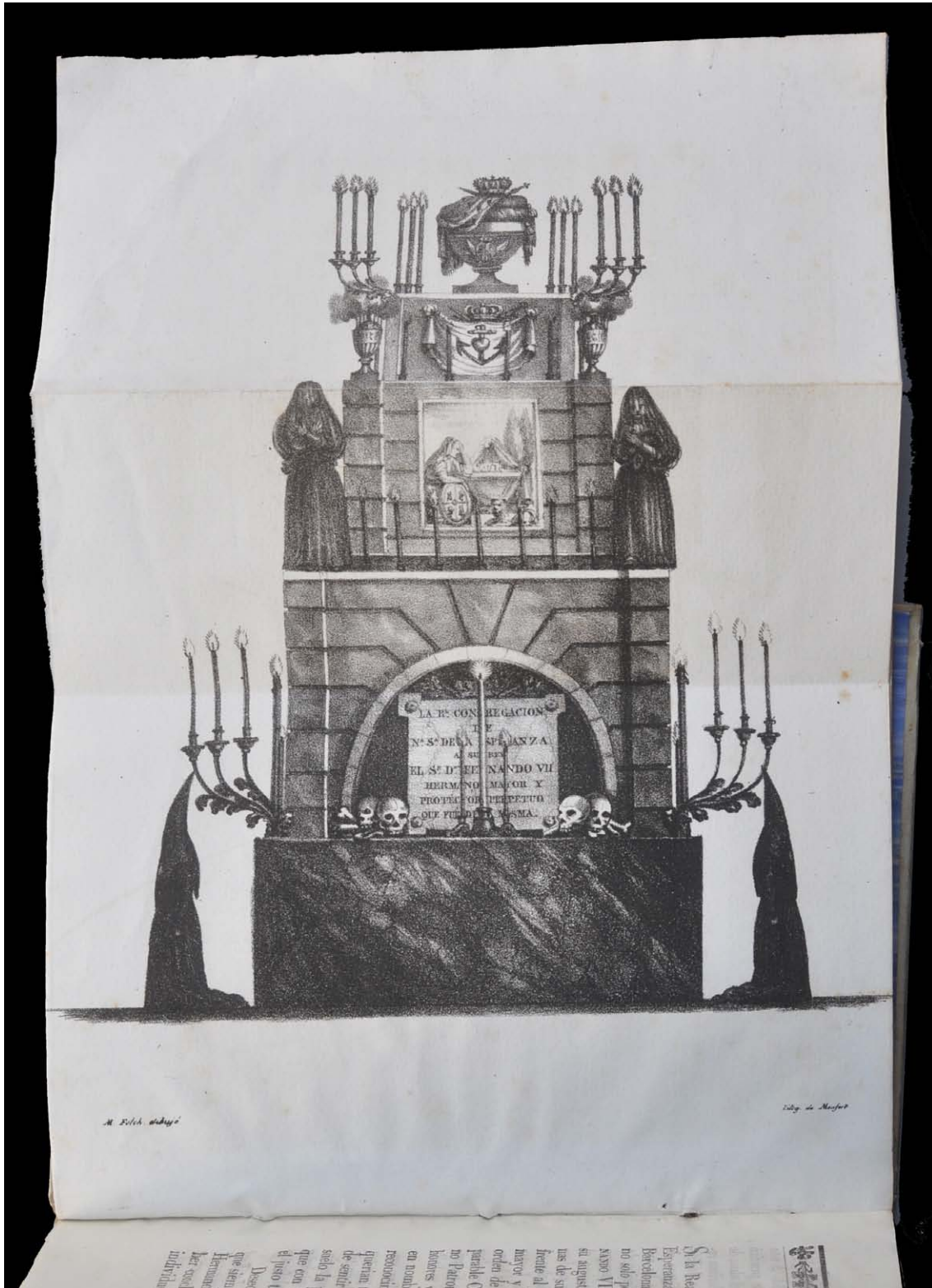
1829

ESTAPER, MARTÍ. *Elogio funbre que en las exequias de la Reina y Señora Doña Maria Josefa Amalia de Sajonia (...)*. Barcelona, Joan Francesc Piferrer, 1829

1829

Sucinta relacion de las honres fúnebres que a su augusta soberana. Sra. Doña Maria Josefa Amalia Reyna de España (...). Barcelona, Joan Francesc Piferrer, 1829

1833

SAN MARTIN, FRANCISCO DE PAULA. *Oracion fúnebre que en las reales exequias celebradas á la memòria del Rey difunto de las Españas Don Fernando VII (...).* Barcelona, Hereus de la Vidua Plà, 1833

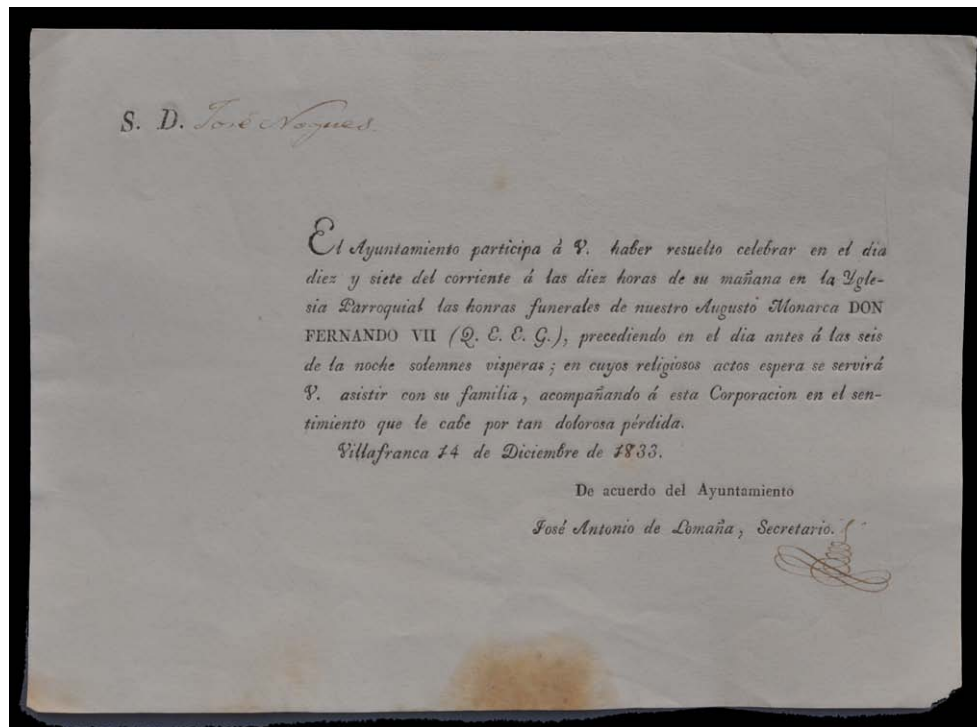
1834

BERTRAN I ROS, FELIP. *Elogio funebre que en los sufragios que ofreció a Dios la Excma. ciudad de Barcelona por el alma del Rey Nto. Señor D. Felipe VII (...).* Barcelona. Joan F. Piferrer, 1834

1834

PUJOL, ALBERT. *Elogio fúnebre que en las solemnes ecsequias celebradas a la digna memoria de nuestro augusto monarca Fernando VII de Borbón en la iglesia...* Barcelona, Hereus de Roca, 1834

1833

LOMAÑA, JOSEP ANTONI. Invitació personal i familiar de l'ajuntament de Vilafranca del Penedès adreçada a Josep Nogués per a assistir a l'església parroquial a les honres fúnebres en honor de Ferran VII del 14 de desembre de 1833.

1828

Don Fernando 7º y la virtuosa Doña Josefa Amalia en el año 1828. A los Santos Monumentos de la Ciudad. Visita que hicieron nuestros adorados reyes el Señor de Barcelona en la tarde del Jueves Santo. Barcelona (1828)

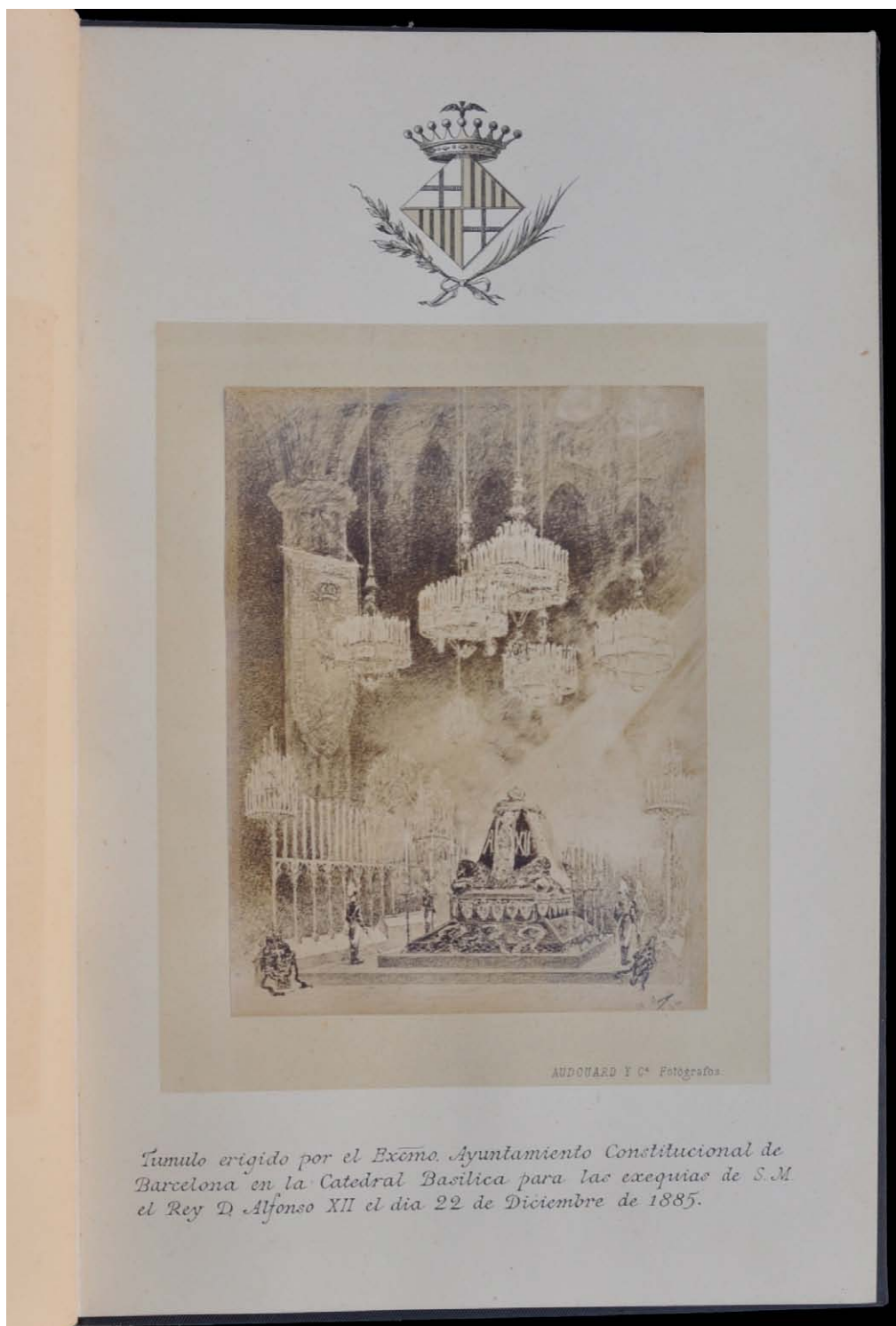
1837

CARRERA, SALVADOR. *TÚMULO* erigido en la Santa Yglesia Catedral de Barcelona á expensas de su Exmo. Ayuntamiento el dia 3 de Febrero de 1837 en la celebracion de las exequias de los valientes que murieron para defender y salvar a la invicta Bilbao (Litografia Gaspar)

1878

SOLER I ROVIROSA, FRANCESC a LLANAS, EDUARD. *Oración fúnebre en honor de Dª María de las Mercedes, reina de España* (...) en las solemnes Exequias mandadas celebrar en la Catedral Basílica de Barcelona (...) Barcelona, Successors de N. Ramírez, 1878. (Fotografía Marc Sala)

1885

RIBERA I AGUILAR, CELESTÍ. *Elogio fúnebre de S. M. el Rey D. Alfonso XII (...)* con motivo de las solemnes exequias que le fueron celebradas, á expensas del Excmo. Ayuntamiento Constitucional, en la Santa Iglesia Catedral Basílica de Barcelona. Barcelona, Successors de N. Ramírez, 1886 (Fotografía Audouard i Cia.)

1876

ANTONI ROVIRA I TRIAS i TOMÀS PADRÓ (?). *Monumento de honor erigido por el Exmo. Ayuntamiento Constitucional de Barcelona en la Plaza de la Paz, durante los últimos festejos para celebrar la terminación de la Guerra Civil. Marzo de 1876. (Fotografía Moliné i Albareda)*

s. XVIII-XXI

Monument de la Mare de Déu Morta. Porreres (Mallorca) (Fotografia A. Domènech)

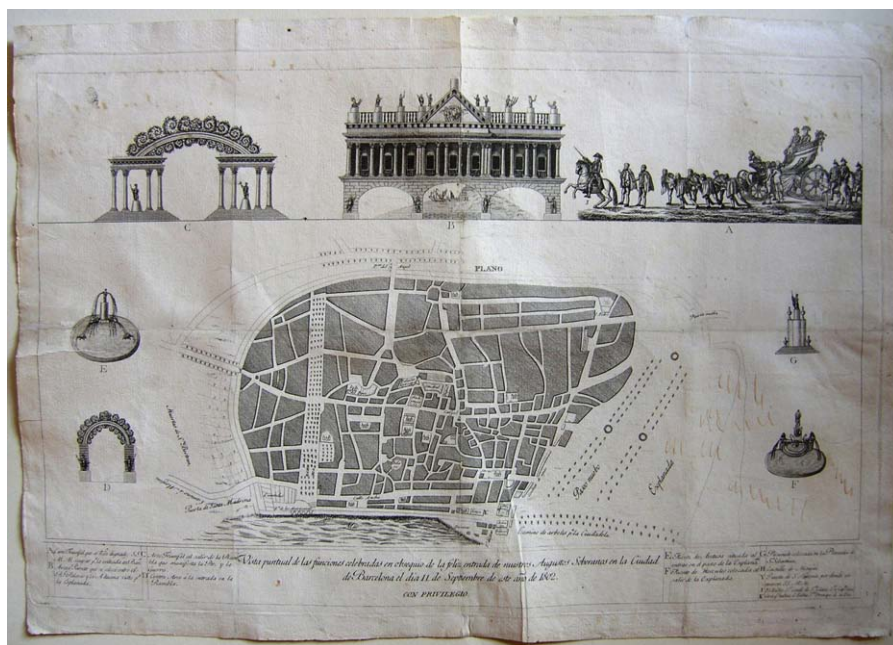
1773

Lluís Bonifaç Massó. Llitera de l'Assumpta (1773), Catedral de Girona.

1876

Josep Vilaseca. Arca de l'Aliança pel monument de Setmana Santa per a la Parròquia dels Sants Just i Pastor. Barcelona, 1876

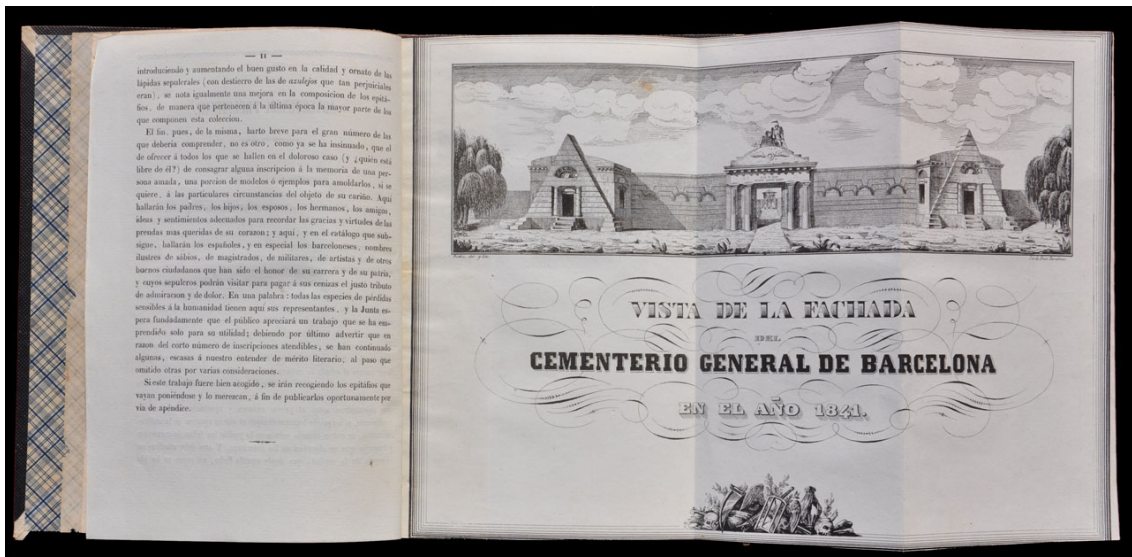
1802

Itinerari de la família reial de Carles IV a la seva entrada a Barcelona l'11 de setembre de 1802. Aquest itinerari mostra en la lletra B l'Arco o *Puente que se colocó entre el Rl. Palacio y la Aduana visto por la Esplanada* i del que es vengueren una sèrie de columnes, capitells i bases el 22 d'abril de 1803. (Gentilesa de Palau Antiguitats)

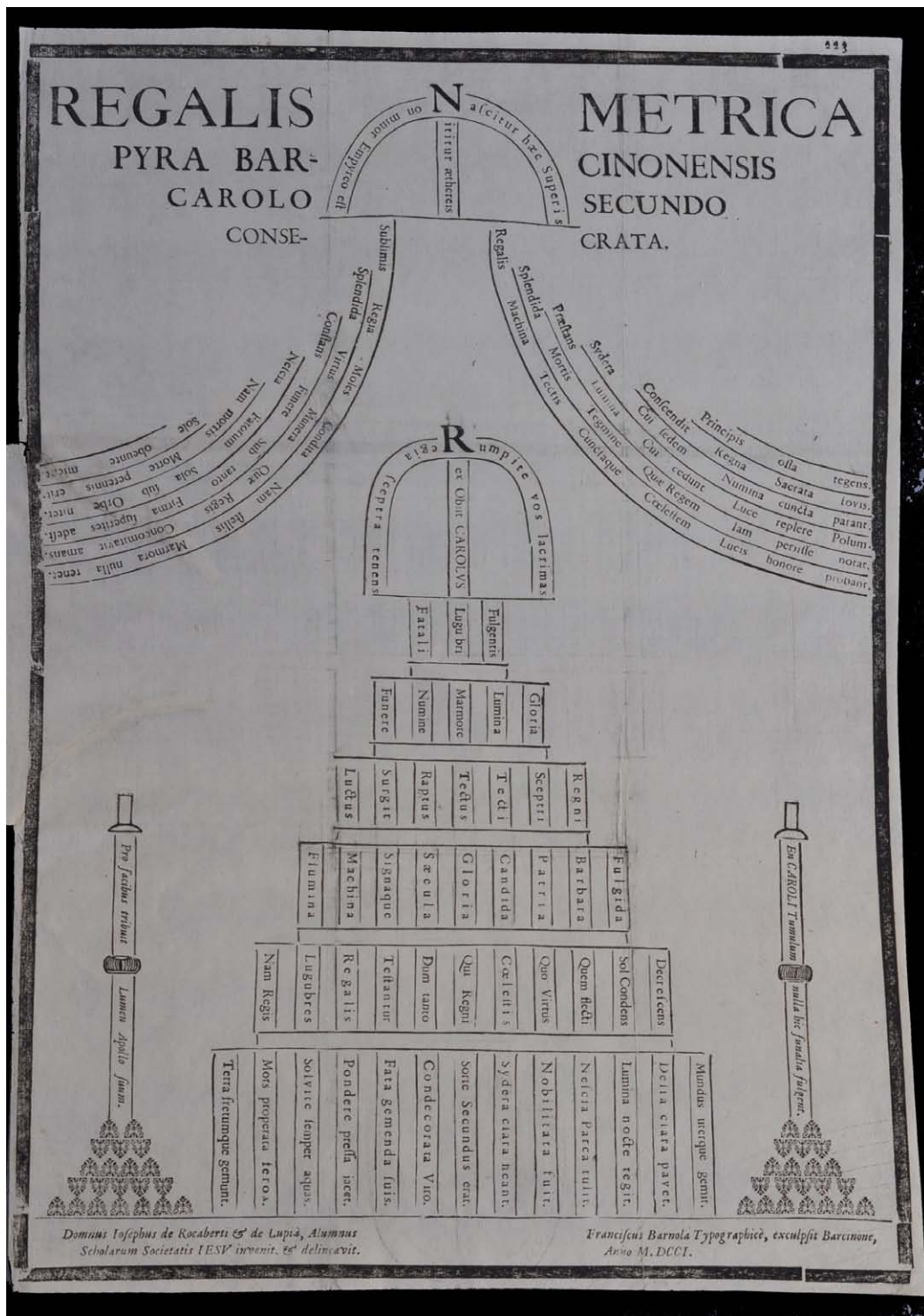
1677

Gravat al burí de FRANCESC VIA EL VELL a SOLÀ, JOSEP. *Bosquejo breve, y epitome de las Glorias consagrades a la Magestad del Catholico Monarca Carlos Segundo (que Dios guarde) Rey, y Señor nuestro, por aver llamado al peso de su Gobierno al Serenissimo señor Don Iuan de Austria su Ermano (...).* Barcelona, Rafael Figueró, 1677.

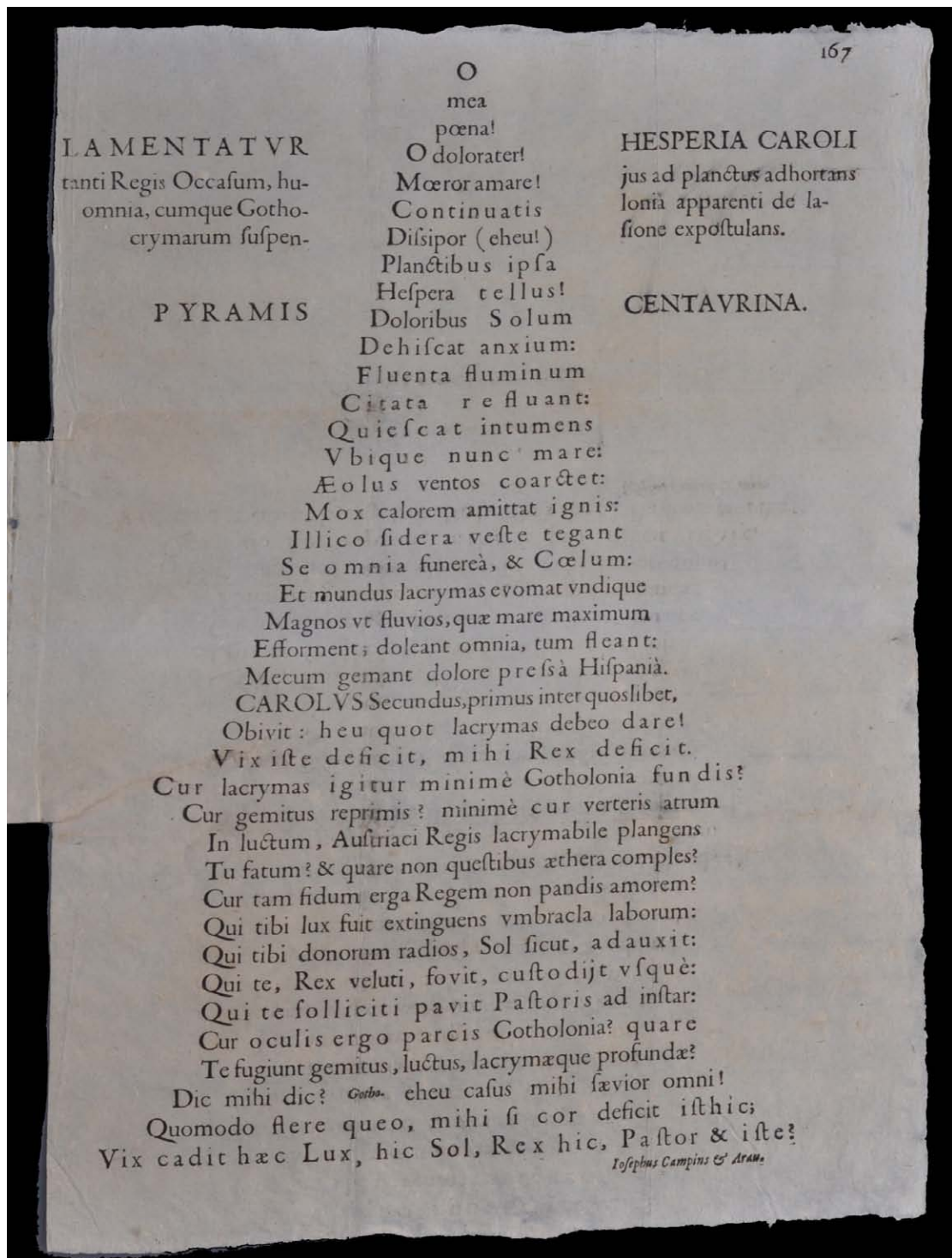

1841

Cementiri Poble Nou

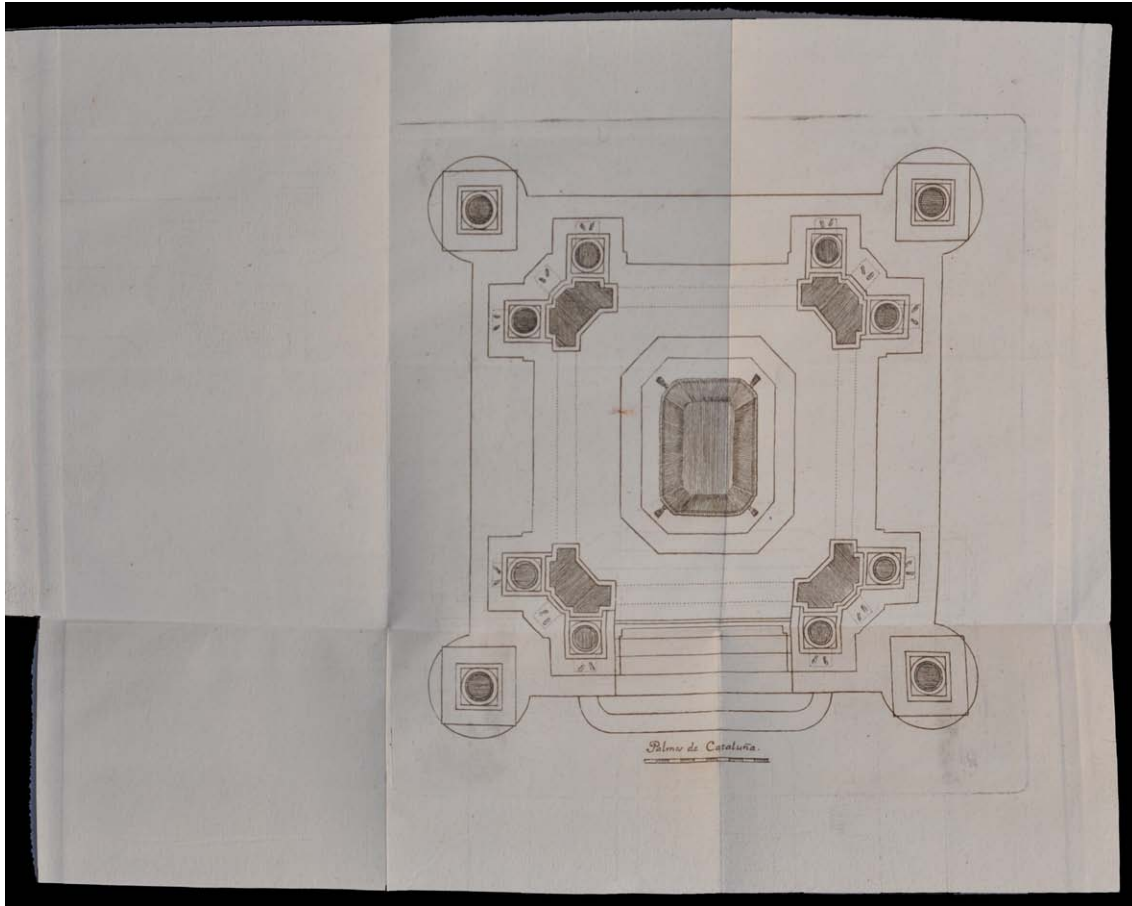

1701
 ROCABERTÍ, JOSEP i alumnes i BARNOLA, FRANCESC, tipògraf. “Regalis mètrica pyra Barcinonensis Carolo seguno consecrata” a *Lagrimas amantes de la excelentissima ciudad de Barcelona, con que agradecida a las reales finezas y beneficios, demuestra su amor y su dolor en las magnificas exequias que celebrò á las amadas y venerables memorias de su difunto Rey y Señor D. Carlos II ... descrivelas ... el Padre Joseph Rocaberti de la Compañia de Jesus ... salen a luz publica siendo sus ... concellerses, el Doctor Joseph Company ... [et. al].* Barcelona Joan Pau Martí, per Francesc Barnola, 1701

1701

- “Lamentatur hesperia Caroli” a *Lagrimas amantes de la excelentissima ciudad de Barcelona, con que agradecida a las reales finezas y beneficios, demuestra su amor y su dolor en las magnificas exequias que celebrò á las amadas y venerables memorias de su difunto Rey y Señor D. Carlos II ... descrivelas ... el Padre Joseph Rocaberti de la Compañia de Jesus ... salen a luz publica siendo sus ... concellerses, el Doctor Joseph Company ... [et. al]. Barcelona Joan Pau Martí, per Francesc Barnola, 1701*

1761

Planta del túmul a FOXÀ, RAMON. Reales exequias que a su augusta soberana Dª Maria Amalia de Saxonia Reina de España consagró el rendido amor y gratitud de la mui ilustre ciudad de Barcelona, en los dias 23 y 24 de Abril de 1761. Barcelona, Maria Teresa Vendrell i Texidó, 1761

Annex 2. Quadre sinòptic dels túmuls funeraris efímers borbònics barcelonins de l'Antic Règim (1700-1833) amb gravats

	Any	Difunt	Autor literari	Impressor	Dibuixant i gravador	Tècnica	Mides gravat	Dissenyador projecte	Tipologia de túmul	Temps per a la celebració	Mides túmul	Església	Comitent	Llengua i llegendes	Túmul
1	1701 Barcelona	Carles II	Josep Rocabertí	Joan Pau Martí	Francesc Gazán	Burí	47,3 x 32,5 cm.	Josep Vives?	Turriforme esglaonat, planta octogonal i baldaquí	01/11/1700 - 29/11/1700 1 mes	10 x 5,80 m.	Catedral	Ciutat de Barcelona	Llatí	
2	1746 Cervera	Felip V	Blas Larraz	Manuel Ibarra	Ignasi Valls	Burí	45 x 25 cm.	Pere Costa	Baldaquí i templet corinti de planta octogonal	09/07/1746 - 08/10/1746 3 mesos	18,50 x 10,50 m.	Capella Universitat	Universitat Reial i Pontificia de Cervera	Llatí	
3	1748 Barcelona	Tomàs Ripoll	--	Joan Jolis	Albert Burguny	Burí i aiguafort	49,5 x 33,5 cm.	Manel Vinyals	Turriforme esglaonada, planta hexagonal	22/09/1747 - 19/12/1747 3 mesos	10,25 x 6,50 m.	Santa Caterina	Dominics	Llatí	
4	1756 Barcelona	Comte de Perelada	Josep Mercader	Francesc Surià	Ignasi Valls	Burí	?	Manuel Tramullas	Torre baldaquí d'ordre compost, planta octogonal	01/11/1755 - 20/12/1755 20 dies		Santa Caterina	Reial Acadèmia de Bones Lletres	Llatí	
5	1761 Barcelona	Maria Amàlia de Saxònia	Ramon Foxà	Maria Teresa Vendrell i Teixidó	Manel i Francesc Tramullas i Ignasi Valls	Burí	54,4 x 32,2 cm.	Carles Grau	Torre esglaonada d'ordre jònic planta quadrada	27/09/1760 - 23/04/1761 7 mesos	19,50 x 9,25 m.	Catedral	Ciutat de Barcelona	Llatí al túmul. Decoració catedral en llatí, grec, hebreu, castellà i català	
6	1781 Barcelona	Tomàs de Boxadors	Bonaventura Fages	Bernat Pla	Pere Pasqual Moles	Burí i aiguafort	37,5 x 24 cm.	Salvador Gurri	Templet d'ordre corinti, planta octogonal	14/12/1780 - 03/04/1781 4 mesos	17,70 x 11,55 m.	Santa Caterina	Dominics	Llatí	

7	1789 Barcelona	Carles III	--	Francesc Surià i Burgada	Pere Pau Montaña i Pere Pasqual Moles	Burí i aiguafort	53,7 x 33,8 cm.	--	Baldaqüi i Obelisc planta quadrada	14/12/1788 - 15/01/1789 1 mes	12,60 x 7,10 m.	Sant Francesc de Paula	Reial Junta Particular del Comerç del Principat	Llatí	
8	1793	Conde de Lacy	---	Pere Canals (Tarragona)	Pere Pau Montaña i Pere Pasqual Moles	Burí i aiguafort	30 x 18,5 cm.	Pere Pau Montaña	Obelisc, planta quadrada	01/01/1793 - 21/01/1793 20 dies	?	Convent de Sant Agusti	Reial Cos d'Artilleria de Barcelona	Llatí	
9	1802 Barcelona	Agustín Láncaster, Duc de Láncaster	Cir Valls i Geli	Joan Francesc Piferrer	--	Aiguafort	19,5 x 14,5 cm.	--	Obelisc planta quadrada	16/01/1780 - 14/01/1802 1 mes	--	Santa Maria del Mar	Junta de Caritat de Barcelona	--	
10	1815 Barcelona	Els vuit herois del 1809	--	Joan Ignasi Jordi	Ca. Sl..	Burí i aiguafort	37,5 x 22,5 cm.	Pau Rigalt	Columna dòrica, planta octogonal	03/06/1809 - 14/10/1815	10,25 x 7,10 m.	Catedral	Ciutat de Barcelona	Llatí	
11	1816 Girona	Mariano Álvarez Castro	Francesc Satué	Oficina de Garriga i Aguasvivas	Francesc Renart / Domènec Estruc	Burí i aiguafort	43 x 30 cm.	Francesc Satué	Obelisc planta quadrada	30/10/1814 - 26/10/1816	19 x 9 m.	Santa Maria del Mar	Barcelona	Llatí	
12	1816 Barcelona	Mariano Álvarez Castro	--	Vicens Oliva	Domènec Estruc	Burí	36,5 x 23 cm.	Josep Barnoya i Vinyals	Baldaqüi i obelisc planta quadrada	30/10/1814 - 30/10/1816	15,50 x 6 m.	Catedral	Ciutat de Girona	Llatí i castellà	
12	1820 Barcelona	Luis Lacy	--	Joan Dora	--	Burí i aiguafort	39,5 x 27,5 cm.	--	Templet corinti planta circular	05/07/1817 - 06/07/1820	16,90 x 11,42 m.	Santa Maria del Mar	Junta Patriòtica en Honor del ciudadano Lacy	--	

14	1829 Barcelona	Reina Maria Josepa Amàlia	Manuel de los Dolores	Vídua d'Agustí Roca	Litografia Brusi	Litografia	29 x 19 cm.	Francesc d'Assís Soler	Piràmide planta quadrada	17/05/1829 - 16/06/1829 1 mes	8,7 x 6,9 cm.	Mare de Déu de la Mercè	Reial Junta Particular del Comerç del Principat	Castellà	
15	1829 Barcelona	Reina Maria Josepa Amàlia	Martí Estaper	Joan Francesc Piferrer	Bonaventura Planella	Litografia	24,5 x 16,5 cm.	Bonaventura Planella	Turriforme planta quadrada	17/05/1829 - 03/06/1829 15 dies	14 x 8,25 14 m.	Santa Maria del Mar	Reial Audiència de Catalunya	Llatí i castellà	
16	1829 Barcelona	Reina Maria Josepa Amàlia	--	Joan Francesc Piferrer	Bonaventura Planella	Litografia	29 x 21 cm.	--	Baldaqüi, turriforme, planta quadrada	17/05/1829 - 04/06/1829 15 dies	?	Catedral	Ciutat de Barcelona		
17	1833 Barcelona	Ferran VII	Francisco Paula San Martín	Hereus de la Vídua Pla	M. Folch (dibuix) / Montfort (Litografia)	Litografia	29 x 19,5 cm.	--	Torre esglaonada planta quadrada	29/09/1833 - 15/11/1833 1,5 mesos	--	Santa Maria del Mar	Congregació Mare de Déu de l'Esperança	Castellà	
18	1834 Barcelona	Ferran VII	Felip Bertran i Ros	Joan Francesc Piferrer / Litografia Brusi	F. Burés	Litografia	29 x 19 cm.	--	Torre esglaonada planta quadrada	29/09/1833 - 23/12/1833 3 mesos	10,60 x 7,24 m.	Catedral	Ciutat de Barcelona	Castellà	
19	1834 Barcelona	Ferran VII	Albert Pujol i Gurena	Hereus de Roca	M. Folch (dibuix) / J.E. Montfort	Litografia	49,5 x 33,5 cm.	Francesc d'Assís Soler	Columna dòrica, planta quadrada	29/09/1833 - 16/01/1833 3,5 mesos	16,25 11,50 x m.	Santa Maria del Mar	Reial Junta de Comerç de Catalunya	Castellà	